

Planbureau-werk in uitvoering

Natuurbeleid en verbreding

Achtergronden en opgaven

C. A. Balduk

H. Leneman

E. Gerritsen

Werkdocument 2002/11

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte

Landbouw-Economisch Instituut

Wageningen/Den Haag, 2002

Natuurbeleid en verbreding

Achtergronden en opgaven

C. A. Balduk

H. Leneman

E. Gerritsen

Werkdocument 2002/11

Alterra, Research Instituut voor de Groene Ruimte

Landbouweconomisch Instituut

Wageningen/Den Haag, 2002

De reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' bevat tussenresultaten van het onderzoek van de uitvoerende instellingen* voor het Natuurplanbureau. De reeks is een intern communicatiemedium en wordt niet buiten de context van het Natuurplanbureau verspreid. De inhoud heeft een voorlopig karakter en is vooral bedoeld ter informatie van collega-onderzoekers die aan planbureauproducten werken. Citeren uit deze reeks is dan ook niet mogelijk. Zodra eindresultaten zijn bereikt, worden deze ook buiten deze reeks gepubliceerd. De reeks omvat zowel inhoudelijke documenten als beheersdocumenten.

* Uitvoerende instellingen: Rijksinstituut voor Kust en Zee (RIKZ), Rijksinstituut voor Volksgezondheid en Milieu (RIVM), Rijksinstituut voor integraal Zoetwaterbeheer en Afvalwaterbehandeling (RIZA) en Wageningen Universiteit en Researchcentrum (WUR)

Werkdocument 2002/11 is gekwalificeerd als status C.

Betekenis Kwaliteitsstatus

Status A: inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door een adviseur uit een zogenoemde referentenpool. Deze pool bestaat uit onafhankelijke adviseurs die werkzaam zijn binnen het consortium RIKZ, RIVM, RIZA en WUR

Status B: inhoudelijke kwaliteit is beoordeeld door een collega die niet heeft meegewerkt in het desbetreffende projectteam

Status C: inhoudelijke kwaliteitsbeoordeling heeft (nog) niet plaatsgevonden

©2002 ALTERRA Research Instituut voor de Groene Ruimte
Postbus 47, 6700 AA Wageningen.
Tel.: (0317) 47 47 00; fax: (0317) 41 90 00; e-mail: postkamer@alterra.wag-ur.nl

Landbouw-Economisch Instituut
Postbus 29703, 2502 LS Den Haag
Tel.: (070) 335 83 30; fax: (070) 361 56 24; e-mail: informatie@lei.wag-ur.nl

Project 394-11.600.10

[NPB Werkdocument 2002/11 – december 2002]

Werkdocumenten in de Reeks 'Planbureau - werk in uitvoering' worden uitgegeven door het Natuurplanbureau, vestiging Wageningen. Informatie: (0317) 47 78 45; e-mail: info@npb-wageningen.nl

Website: www.natuurplanbureau.nl

Inhoud

Samenvatting	7
1 Inleiding	9
1.1 Aanleiding	9
1.2 Probleemstelsels	9
1.3 Relevantie voor wetenschap en beleid	10
1.4 Projectafbakening	11
1.5 Methode	11
1.6 Leeswijzer	11
2 Conclusies	12
3 Verbreding van het natuurbeleid	13
3.1 Toonzetting nota's	13
3.2 Veranderingen in het beleid	14
3.3 Verbreding in de doelstellingen van de nota's	16
3.4 Verbreding in de uitwerking in de nota's	17
4 Maatschappelijke tendens tot verbreed natuurbegrip	19
4.1 Signalen voor maatschappelijke verbreding	19
4.2 Vorm van maatschappelijke verbreding	20
5 Inventarisatie verbreding natuurbeleid in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur	22
6 Ontbrekende uitwerking in concrete activiteiten en financiering	25
6.1 Achterblijvende uitwerking	25
6.2 Concrete uitwerking	26
Literatuur	28
Bijlage 1 Literatuurscan per deelconclusie	31
Bijlage 2 Beoordeling enkele nota's door informanten Alterra	50
Bijlage 3 Interviewverslagen	53

Samenvatting

HS 1 Inleiding

In de Natuurbalans van 2002 is een hoofdstuk opgenomen dat ingaat op de invulling van een verbreed natuurbeleid, zoals dat in de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur gepresenteerd wordt. Dit rapport geeft een overzicht van de informatie, die is opgeleverd door het deelproject 'Waarom verbreding van het Natuurbeleid', als onderdeel van de activiteiten ten behoeve van dit hoofdstuk. De hoofdvraag van dit deelonderzoek luidde: *"Waarom en in welke mate treedt er verbreding op van het natuurbeleid in Nederland?"*. Het doel van dit onderzoek is informatie te geven over de intenties van het huidige natuurbeleid, en daarmee ook over de beleidsvragen die onderzoekers vanuit het natuurbeleid kunnen verwachten.

HS 2 Conclusies

Het kabinet zet met haar nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur een stap naar verbreed natuurbeleid, met name in doelen en ambities. Deze stap sluit aan op een maatschappelijke vraag naar een verbrede benadering van natuur. Het verbrede beleid kent echter slechts op deelterreinen voldoende uitwerking en concretisering in activiteiten en financiering als gevolg van de nieuwheid van bovengenoemd beleid.

HS 3 Verbreding van het Natuurbeleid

In dit hoofdstuk worden enkele belangrijke natuurbeleidsnota's vanaf 1990 belicht. Er wordt gekeken naar de mate waarin hierin aandacht was voor kenmerken van verbreding van het natuurbeleid: sociale beleving van en betrokkenheid bij natuur en economische waarden en kosten(verdeling) van natuur. Geconcludeerd wordt dat het Natuurbeleidsplan nog weinig ambities had op het gebied van sociale en economische verbreding. In de uitwerking van de Nota Landschap kwam dit al iets meer terug, maar met het Bosbeleidsplan werd echt een grote stap gezet naar vermaatschappelijking en het zoeken naar economische mededragers voor natuur. In SGR en Belvedere wordt in de doelstellingen weer weinig ingegaan op de sociale en economische betekenis van natuur, terwijl men in de uitwerking van Belvedere laat zien hier wel degelijk oog voor te hebben. In de nota's Voedsel en Groen en het NMP4 blijkt zowel in de doelstellingen als in de uitwerking daarvan in de nota's de verbredinggedachte uit Natuur voor mensen, Mensen voor natuur te zijn meegenomen.

HS 4 Maatschappelijke tendens tot verbreed natuurbegrip

Al in 1998 werd door de Raad voor het Landelijk Gebied een maatschappelijke omslag in de vraag naar natuur geconstateerd, en de noodzaak voor het beleid om hierop aan te haken. Geïnterviewde maatschappelijke organisaties geven aan dat de veranderingen die hier als verbreding worden aangeduid, niet door Natuur voor mensen, Mensen voor natuur zijn geïntroduceerd, maar al langer binnen hun organisaties spelen. Deze verbreding in het beleid wordt gezien als positief. Mensen vinden natuur heel belangrijk vanuit meerder gebruiksfuncties. Sommige respondenten geven wel aan dat in de verbreding van het beleid de uitwerking in instrumenten en financiering nog achterwege blijft: hier is men nog niet aan toe volgens hen, omdat men pas in de erkenningfase zit.

HS 5 Inventarisatie verbreding natuurbeleid in NvM, MvN

In dit hoofdstuk wordt geïnventariseerd wat de verbredingen zijn die worden beschreven in de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. Hierbij wordt steeds aangegeven welke motivatie voor verbreding gegeven wordt en wat aandachtspunten in de nota zijn voor de genoemde verbreding. Er wordt aandacht besteed aan interne verbreding in het natuurbeleid, externe verbreding naar andere sectoren en toegenomen aandacht voor mens en voor economie.

HS 6 Ontbrekende uitwerking in concrete activiteiten en financiering

De uitwerking van Natuur voor mensen, Mensen voor natuur blijft nog achter in de beleidsinspanningen, instrumenten en financiering van de doelen. Het besef van een ontbrekende uitwerking van het beleid en een bij de huidige maatschappij passende verantwoordelijkhedenverdeling is echter wel aanwezig bij de overheid, en men lijkt over nieuwe constructies na te denken. Deze stelling wordt ondersteund door enkele duidelijke initiatieven om verbetering aan te brengen, zoals verbetering van de informatie-uitwisseling met de maatschappij en het zoeken naar nieuwe financieringsconstructies.

1 Inleiding

1.1 Aanleiding

Met de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur richt LNV zich steeds duidelijker op een verbreding van het begrip natuur. Een toenemende aandacht voor economische belangen van natuur, de rol van recreatie en hiermee de menselijke beleving van natuur en de grotere nadruk op de landschappelijke beleving zijn enkele voorbeelden voor een ontwikkeling in het natuurbeleid, waarin onder andere economische en sociale invalshoeken een grotere rol gaan spelen.

In de praktijk blijkt er echter twijfel te bestaan over de wijze waarop deze 'verbredingsdoelstelling' handen en voeten krijgt. Is hier in de beleidsvorming en –uitvoering en in de instrumentele opzet van het beleid een verandering zichtbaar? Krijgt de maatschappij meer invloed op het natuurbeleid, en krijgt ze daartoe ook meer verantwoordelijkheden? Wordt de financiële basis voor natuurbeleid verbreed? Of blijft deze verbreding steken op enkele abstracte doelstellingen in de nota? Een antwoord op dergelijke vragen is van belang voor de beoordeling van het natuurbeleid.

In de Natuurbalans van 2002 is daarom een hoofdstuk opgenomen dat ingaat op de invulling van een verbreed natuurbeleid. Dit rapport geeft een overzicht van de informatie, die is opgeleverd door het deelproject 'Waarom verbreding van het Natuurbeleid', als onderdeel van de activiteiten ten behoeve van dit hoofdstuk.

1.2 Probleemschets

Om de stand van zaken in het natuurbeleid te kunnen weergeven, is de vraag *waarom voor deze verbreding is gekozen* zeer relevant. Hierbij zijn vragen actueel als welke motieven hieraan ten grondslag liggen, en welke krachten (bijvoorbeeld wie heeft aangestuurd op verbreding, bijvoorbeeld andere ministeries?) en tegenkrachten er te onderscheiden zijn in deze verbreding.

Onder verbreed natuurbeleid wordt zowel een economische als een sociale verbreding verstaan. Hieronder wordt dan ook ingegaan op sociale en economische verbreding van het natuurbeleid en –begrip, achtergronden hiervoor en de uitwerking ervan in het beleid. De gebruikte begrippen worden als volgt gedefinieerd:

1. Sociale verbreding:

De constatering dat de beleving van natuur door mensen zeer divers is, en alle vormen van beleving even legitiem zijn (van de oernatuur tot de geraniums op vijf hoog in de Bijlmer). Dit houdt dan ook in dat natuurbeleid beter bij de diversiteit van mensenwensen aan moet sluiten, en dat natuur daarmee meerdere functies krijgt (zoals recreatie, ontspanning, speelplaats, stimulans van gezondheid...).

2. Economische verbreding:

De constatering dat er ook een economisch aspect aan natuur zit: natuur kost geld, en gezien de vele belangen en wensen ten aanzien van natuur moeten ook de verschillende partijen daar

economische verantwoordelijkheid voor dragen. Aan de andere kant heeft natuur echter ook een belangrijke economische waarde, zoals bijvoorbeeld als vestigingsfactor voor woningen en bedrijven, recreatie etc.

De doelstelling van dit deelonderzoek is:

“het verkrijgen van inzicht in de achtergronden, aanleiding en motieven voor de verbreding van het natuurbeleid; de wijze waarop dit invulling krijgt en de mate waarin dit overeenkomt met de doelen.”

De hoofdvraag van dit deelonderzoek kan als volgt geformuleerd worden:

“Waarom en in welke mate treedt er verbreding op van het natuurbeleid in Nederland?”

Onder deze vraag zijn nog enkele aandachtsgebieden te onderscheiden:

- Analyse van het ‘oude’ natuurbeleid (vanaf 1990): weergave van de aandacht voor sociale, economische, ecologische en organisatorische belangen binnen het natuurbeleid vóór Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur;
- Analyse van de inhoud van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur: weergave van aandachtspunten van deze nota voor sociale, economische, ecologische en organisatorische belangen, en redenen daarvoor;
- Waarom een nieuwe nota: hoe is men tot de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur gekomen: wat zijn overwegingen geweest en wie waren erbij betrokken;
- Uitgebreide achtergrondinformatie over ontwikkelingen in de opvattingen binnen het natuurbeleid, relaties tussen percepties en invulling van verbreding.

1.3 Relevantie voor wetenschap en beleid

Over het algemeen wordt wel erkend dat het aansluiten van het natuurbeleid bij de wensen van mensen een goede zaak is; er is echter ook veel kritiek te horen op de nota Natuur voor mensen, Mensen voor Natuur. Deze kritiek behelst in het kort, dat er mooie ambities zijn geformuleerd, maar de uitwerking ervan in concrete instrumenten en financiële onderbouwing achterblijft. Er wordt zelfs af en toe gesteld dat ‘het inspelen op mensenwensen’ enkel een strategische formulering is, om meer draagvlak te krijgen voor het uitvoeren voor bestaande, minder mensgerichte natuurdoelen: *“Maar in de nota worden de mensenwensen enzovoorts genoemd, en daarna de natuurstrategieën zonder dat van het een naar het ander is geredeneerd. Bijna alle natuur wordt verondersteld goed te zijn voor mensen. Mensen zijn zo een soort smoesje voor op ecologische noties gestoelde belangen.”* (Jacobs, 2001)

Met een onderzoek naar de mate waarin het gedachtegoed van Natuur voor mensen, Mensen voor Natuur inspeelt op de maatschappelijke vraag, de mate waarin het in het beleid wordt overgenomen en de mate waarin er handen en voeten aan worden gegeven, kan worden bepaald of met deze nota daadwerkelijk een andere weg in is geslagen, of niet. Dit geeft belangrijke informatie over de intenties van het huidige natuurbeleid, en daarmee ook over de beleidsvragen die onderzoekers kunnen verwachten. De resultaten van dit onderzoek zijn dan ook relevant voor zowel wetenschappers als beleidsmensen die zich bezighouden met vragen over de beleidsvorming en –uitvoering van het Nederlandse natuurbeleid.

1.4 Projectafbakening

In dit deelproject van de Natuurbalans is enkel aandacht besteed aan de waarom-vraag van verbreding van het natuurbeleid. We gaan in op aandachtspunten van verbreding, en redenen en worstelingen daarachter, maar nauwelijks op de vraag *hoe* eventuele verbreding concreet in de praktijk wordt ingevuld. Dit is gebeurd in andere deelprojecten rond vitaal platteland, recreatie en wonen/werken. Ook wordt enkel gekeken naar de verbreding binnen het natuurbeleid, en niet naar verbreding vanuit het natuurbeleid naar andere sectoren en andersom.

1.5 Methode

Triangulatie (het versterken van de kracht van de bevindingen door ze met meerdere onderzoeksmethoden te toetsen) speelt een belangrijke rol in dit onderzoek. Allereerst is door middel van een scan van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur een beeld gecreëerd van wat de verbreding in het natuurbeleid nu eigenlijk inhoudt. Door middel van diepte-interviews met sleutelpersonen in het natuurbeleid is onderzocht waarom met deze nota aandacht wordt besteed aan verbreding van het beleid, en of de motivatie hiervoor ook in de praktijk navolging ondervindt. Door de antwoorden en stellingen van deze sleutelpersonen met elkaar te vergelijken, is een consistent beeld van de achtergronden van verbreding geschetst. Met behulp van telefonische interviews onder maatschappelijke organisaties is getoetst of deze bevindingen kloppen met de praktijk.

Daarnaast is een beleidsanalyse uitgevoerd op basis van belangrijke nota's, onderzoeken, plannen etc. sinds 1990 tot nu. Deze zijn "gescand" op het voorkomen van relevante uitspraken die samenhangen met het gedachtegoed van Natuur voor mensen, Mensen voor natuur, en de frequentie waarin deze terugkwamen. Op basis daarvan wordt een beeld geschapen van de mate waarin de verbreding in het natuurbeleid overgenomen wordt in andere nota's, maar ook of hiervoor al voortekenen te zien waren vóór Natuur voor mensen, Mensen voor natuur. Ondersteund met gegevens uit de hiervoor genoemde diepte-interviews en telefonische interviews kan dit de vraag beantwoorden of deze verbreding enkel het product is van Natuur voor mensen, Mensen voor natuur, of dat er sprake is van een maatschappelijke verandering, waar LNV goed op ingesprongen is. Tenslotte wordt op basis van de huidige natuurbeleidsnota en opmerkingen van respondenten een beschouwing gegeven van de mate van uitwerking van de ambities voor de verbreding van het Natuurbeleid.

1.6 Leeswijzer

In dit rapport wordt de volgende structuur gevolgd. Allereerst worden in hoofdstuk 2 eerst kort de belangrijkste conclusies van het onderzoek weergegeven. De idee hierachter is, dat de verklaring 'waarom de dingen zijn gegaan zoals ze zijn gegaan' beter is te begrijpen als men het resultaat al kent. In het daarop volgende hoofdstuk (3) wordt in historisch perspectief de verandering in de breedte van het natuurbeleid geschetst, aan de hand van de meest relevante nota's. Hoofdstuk 4 beschrijft de invloed van de maatschappij op het verbredingsproces in het natuurbeleid; in hoofdstuk 5 wordt vervolgens kort weergegeven hoe de verbreding van het natuurbeleid in de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur thematisch is ingevuld. Hoofdstuk 6 geeft vervolgens aan waar deze verbredingslag al goed is geland en waar er nog de nodige inspanningen te verrichten zijn. Na de literatuuropgave zijn in de bijlagen het analysemateriaal en interviewverslagen opgenomen.

2 Conclusies

Hoofdconclusie

Het kabinet zet met haar nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur een stap naar verbreed natuurbeleid, met name in doelen en ambities. Deze stap sluit aan bij een maatschappelijke vraag naar een verbrede benadering van natuur: aandacht voor sociale en economische aspecten van natuur.

Het verbrede beleid kent echter slechts op deelterreinen voldoende uitwerking en concretisering in activiteiten en financiering (bijvoorbeeld op het gebied van recreatie is GIOS relatief ver uitgewerkt). Dit is geen teken dat de verbreding enkel een strategisch doel beoogt, wat menigmaal gesuggereerd wordt (sommigen zien de roep om verbreding in de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur meer als een poging om een groter draagvlak voor het huidige beleid te bereiken, dan als een poging van het kabinet om werkelijk het natuurbeleid op de mensenwensen af te stemmen), maar een gevolg van de nieuwheid van bovengenoemd beleid.

Uit nota's, plannen en verslagen blijkt dat de aandacht voor de sociale en economische betekenis van natuur en landschap bij het rijk toeneemt. Dit beeld wordt ondersteund door respondenten. Deze geven aan dat in hun contacten met de rijksoverheid een toegenomen aandacht hiervoor wordt opgemerkt. Uitwerking mist nog wat betreft de voorgestelde nieuwe verdeling van verantwoordelijkheden in het natuurbeleid tussen rijk enerzijds en andere overheden en maatschappelijke partijen anderzijds, en de verdeling van de financiële verantwoordelijkheden tussen deze verschillende betrokkenen. Ook wordt niet duidelijk hoe het rijk wil waarborgen dat het beleid aansluit bij de maatschappelijke wensen.

Deelconclusies en onderbouwing

De bovenstaande conclusie bestaat uit enkele deelconclusies. Hieronder worden deze kort weergegeven. In de volgende hoofdstukken worden de verschillende uitgevoerde analyses weergegeven op basis waarvan deze conclusies getrokken zijn.

1. In de loop der jaren is vanaf het Natuurbeleidsplan (1990) een langzame verbreding in het natuurbeleid te zien, die met Natuur voor mensen, Mensen voor natuur sterk versneld wordt (hoofdstuk 3);
2. Er is sprake van een maatschappelijke tendens tot een sociaal en economisch verbreed natuurbegrip (hoofdstuk 4);
3. Hoewel de denkomslag reëel is, ontbreekt de uitwerking in concrete activiteiten en financiering ervan nog op delen (hoofdstuk 6).

3   Verbreiding van het natuurbeleid

Ten behoeve van de eerste deelconclusie voor het deelonderzoek 'Waarom verbreiding natuurbeleid?', namelijk dat er verbreiding is opgetreden in het natuurbeleid, wordt hieronder een analyse gegeven van de ontwikkelingen in 'de breedte van het natuurbeleid' zoals die uit de literatuur blijken. Allereerst volgt hieronder een korte beschrijving van de toonzetting van de belangrijkste nota's.

3.1   Toonzetting nota's

Nota Landschap (LNV, 1992): deze nota is voornamelijk inventariserend, met aandacht voor de bestaande landschappen en bedreigingen daarvan. De nota legt de nadruk op de taak van het rijk om deze te beschermen (waarbij de eigen verantwoordelijkheid van burgers niet belicht wordt). Er wordt ook uitgegaan van de cascobenadering, die in grote lijnen de nadruk legt op het scheiden van hoog- en laagdynamische functies, en dus weinig aandacht besteedt aan functiecombinaties. Er is ook geen aandacht voor de sociale en economische functies van een landschap; de nota Landschap heeft bijna hetzelfde karakter als het Natuurbeleidsplan. Bijvoorbeeld wat betreft interstedelijke natuur heeft men het enkel over de bedreigingen en niet over het belang ervan voor stedelingen.

Bosbeleidsplan (LNV, 1993): deze nota was haar tijd ver vooruit. Er wordt gesproken over de verschillende (ook sociale en economische) functies van bos, over de wensen van mensen op dit vlak (op basis van onderzoeken), er worden financiële instrumenten gezocht voor een brede economische basis, en er wordt nagedacht over de verdeling van verantwoordelijkheden. Er wordt een aantal keren verwezen naar het Natuurbeleidsplan, maar de ecologische basis hiervan is ook goed uitgewerkt voor gebruiksfuncties en zit hiermee op een meer verbreed spoor dan het Natuurbeleidsplan.

Structuurschema Groene Ruimte (SGR: LNV, 1995): hierin is een omslag zichtbaar ten opzichte van het Natuurbeleidsplan. Er wordt onder andere aandacht geschonken aan leefbaarheid, en de rol van recreatie hierin. Dit komt veel terug in de nota. Ook wordt de beleidsverantwoordelijkheid meer bij andere partijen gelegd, en wordt erkend dat het Rijk het niet alleen kan: het belang van draagvlak, de afhankelijkheid van elkaar wordt belangrijker.

Cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting (Belvedere: LNV, OCenW en VROM, 1999): deze nota besteedt duidelijk aandacht aan de elkaar versterkende werking van cultuurhistorie (ook natuur en landschap) en functies in de ruimte. Er is echter geen sprake van meervoudig ruimtegebruik; ook is er geen aandacht voor de wensen die men ten aanzien van die functies dan kan hebben. Er is een toenemende nadruk merkbaar op de rol van maatschappelijke organisaties en allianties. Deze hebben echter meer betrekking op onderlinge maatschappelijke relaties, waarbij de overheid faciliteert. Integratie van cultuurhistorie in andere sectoren heeft de volle aandacht, maar met name vanuit het oogpunt van de bescherming van cultuurhistorie.

Voedsel en Groen (V&G: LNV, 2000): deze nota gaat weliswaar met name over de toekomst van de agrosector, maar gaat hierbij voor een belangrijk deel uit van de uitgangspunten van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur: veranderende en meer diverse wensen vanuit de samenleving waarop men moet inspelen, economische mogelijkheden van bijvoorbeeld natuur-

en waterbeheer, en nieuwe verhoudingen tussen overheid en maatschappij, waarbij grotere eigen verantwoordelijkheden van bedrijfsleven en maatschappij benadrukt worden. Voedsel en Groen is echter met name een visievormende nota: uitwerking in concrete acties vindt hierin helemaal niet plaats.

Nationaal Milieubeleidsplan (NMP4: VROM, 2001): deze nota verscheen na de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur en is er duidelijk door beïnvloed. Er wordt onder andere gesproken over beleving van natuur, het organiseren van maatschappelijke betrokkenheid, het vereconomiseren en internaliseren van (natuur-) en milieukosten etc. Er wordt aangegeven dat wensen ten opzichte van natuur en milieu persoonsafhankelijk zijn, en dat natuur en landelijk gebied voor bijvoorbeeld stad-land relaties een belangrijke functie hebben. Het blijft hier echter met name bij het overnemen van de uitgangspunten: concreet wordt er weinig uitgewerkt. Men lijkt er bijvoorbeeld van uit te gaan dat de overheid weet wat de wensen van mensen zijn. Wel geeft het NMP4 duidelijk aan dat de huidige aansturing niet goed is, en meer decentraal moet komen te liggen, met mogelijkheden voor burgers om hier inspraak op te hebben.

Structuurschema Groene Ruimte 2 (SGR2 2002-PKB1LNV, 2002): dit is duidelijk gebaseerd op denkbepelden uit Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. Er is zeer veel aandacht voor maatschappelijke belangen bij natuur, en alle vormen van natuur. Ook inspraak hierin door de maatschappij wordt enkele malen genoemd. Economische mededragers van natuurkosten, maar ook opbrengsten van natuur worden veel belicht. De denkomslag zit er al redelijk ver in, maar ook hier ontbreekt, net zoals in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur, vaak de uitwerking. Wat betreft mogelijkheden voor verantwoordelijkhedenverdeling en nieuwe financiële constructies worden er duidelijk vragen gesteld, en wordt er aangegeven wanneer de regering een antwoord (in de vorm van een duidelijke uitwerking) zal geven; er wordt echter helemaal geen aandacht besteed aan de vraag wat de maatschappelijke wensen precies zijn. Het lijkt er echter wel op, dat men er van uit gaat dat met onder andere PPS en het nieuwe Sturingsmodel Landelijk Gebied voldoende maatschappelijke inbreng gewaarborgd is. Het gaat lang niet meer alleen maar om de EHS, en het belang van groen voor maatschappelijke doeleinden komt sterk naar voren. Voor concretisering van eisen en doelen voor landschap en gebiedsinrichting wordt ook vaker naar uitvoeringsprogramma's verwezen.

3.2 Veranderingen in het beleid

Hieronder wordt een beschrijving gegeven van de verandering in het beleid: van het Natuurbeleidsplan (1990) tot Natuur voor mensen, Mensen voor natuur en verder.

Met het Natuurbeleidsplan (1990) werd gereageerd op de slechte staat van de natuur ("De toestand van de natuur sterft tot ongerustheid...Uitgangspunt van het plan is het scheppen van een duurzame natuur...Daarvoor zijn extra inspanningen nodig. Een meer offensief beleid") door een offensieve strategie, die met name aandacht besteedde aan bescherming, behoud en herstel van natuur, uit oogpunt van de (intrinsieke) waarde van die natuur zelf ("In de planperiode van het Natuurbeleidsplan zal de natuurgerichte normstelling verder worden uitgewerkt. Hierdoor zal inzicht ontstaan in de eisen die vanuit het functioneren van de natuur worden gesteld aan de omgeving"). Een van de instrumenten die hiertoe aangedragen wordt, is de Ecologische Hoofdstructuur (EHS); hoewel het Natuurbeleidsplan (NBP) breed is opgezet, wordt dit instrument het belangrijkste: het wordt in het NBP de 'basis voor het natuurbeleid' genoemd. Hoewel in het NBP breder naar natuur wordt gekeken dan enkel de EHS, krijgt dit in de praktijk toch verreweg de meeste aandacht. Er was nog geen aandacht voor de gebruiksfunctie van natuur.

Na het NBP komt de gebruiksfunctie van natuur steeds meer in de aandacht, alhoewel niet meteen. De Nota Landschap (1992) heeft bijvoorbeeld nog bijna hetzelfde karakter als het NBP, al ziet het wel duidelijk de menselijke rol in het ontstaan van landschap. In het beleid wordt echter de nadruk gelegd op de taak van het Rijk om de landschappen te beschermen: maatschappelijke wensen met betrekking tot het landschap en een rol voor de maatschappij in het beleid komen niet aan bod. Ook Meervoudig ruimtegebruik wordt niet genoemd: de nadruk wordt meer gelegd op het scheiden van functies: de Cascobenadering.

Met het Bosbeleidsplan (1993) wordt een belangrijke stap in de richting van een verbreed natuurbegrip gezet; hierin wordt aandacht besteed aan de maatschappelijke wensen ten aanzien van bos (concreet onderzocht), gebruiksfuncties van bos, mogelijke wijzen om de verantwoordelijkheden voor bos ook over de belanghebbende partijen te verdelen (ook financieel) en mogelijke functiecombinaties. Deze trend wordt daarna echter niet altijd doorgezet. In 1995 wordt in het SGR nog gezegd dat het "bijna onmogelijk is om aan alle wensen tegelijkertijd te voldoen. Er zijn dus ruimtelijke keuzes nodig, want anders is een leefbaar en bruikbaar landelijk gebied in de toekomst niet meer mogelijk", waarbij niet wordt gerept over de mogelijkheid functies te combineren. Bovendien wordt er geen aandacht meer besteed aan wat de wensen van de maatschappij dan precies zijn. Wel valt er in deze periode steeds meer aandacht te zien voor de verantwoordelijkheden van andere partijen dan de rijksoverheid voor natuur, en met name de financiering hiervan, en komt ook de rol en het belang van recreatie steeds duidelijker in het voetlicht.

In de nota Belvedere (1999) is de toenemende aandacht voor het betrekken van maatschappelijke organisaties nog duidelijker aanwezig, er wordt helder aangegeven dat men elkaar nodig heeft bij de uitvoering van het beleid. Er wordt echter nog steeds geen aandacht besteed aan de wensen vanuit de maatschappij.

De aandacht voor menselijke beleving van en wensen met betrekking tot natuur, evenals de economische component en kansen van natuur wordt weer helder neergezet in de nota Natuur voor mensen, Mensen voor natuur. Natuur heeft hierin duidelijk ook een gebruiksfunctie, waardoor er naast de EHS ook over andersoortig groen dan de EHS wordt gesproken, al geeft men helder aan dat de EHS de ruggengraat van het Nederlandse natuurbeleid blijft. De diverse (gebruiks-)functies van natuur (bijvoorbeeld voor de stedelingen) komen sterk aan bod. Ook wordt er een andere verdeling van verantwoordelijkheden aan gekoppeld, en een aanzet gedaan voor de zoektocht naar nieuwe financieringsconstructies. Dit is een flinke sprong in het beleid, al moet duidelijk gesteld worden, dat met name het Bosbeleidsplan haar tijd ver vooruit was.

Ook na Natuur voor mensen, Mensen voor natuur blijkt de verbredinggedachte terug te vinden in het beleid. De nota Voedsel en Groen (2000) is sterk gebaseerd op de constatering van veranderende en meer diverse wensen vanuit de samenleving en nieuwe verhoudingen tussen overheid en maatschappij, waarbij een grotere eigen verantwoordelijkheid bij alle partijen wordt neergelegd. Daarnaast is er aandacht voor de economische mogelijkheden van bijvoorbeeld natuurbeheer. Ook in het Nationaal Milieubeleidsplan 4 (2001) komt dit gedachtegoed terug; er wordt gesproken over beleving van natuur, het organiseren van maatschappelijke betrokkenheid, het vereconomiseren en internaliseren van (natuur-) en milieukosten etc. Er wordt aangegeven dat wensen ten opzichte van natuur en milieu persoonsafhankelijk zijn, en dat de natuur en landelijk gebied voor bijvoorbeeld stad-land relaties een belangrijke functie heeft. Het blijft hier echter met name bij het overnemen van de uitgangspunten: concreet wordt er weinig uitgewerkt.

Deze beschrijving van de verandering van het beleid kan op verschillende manieren worden belicht: de hoofddoelstellingen voor beleid in de nota's geven ambities weer; de uitwerking van die doelen in bepalingen in de nota's schept een beeld van de uitwerking van die ambities. Hieronder wordt eerst aangegeven in welke mate concepten van sociale en economische verbreding in de hoofddoelstellingen van de nota's worden genoemd; daarna wordt belicht in hoeverre in de uitwerking in de nota deze concepten terugkomen.

3.3 Verbreding in de doelstellingen van de nota's

Hieronder worden de hoofddoelen van de verschillende belichte nota's weergegeven. De aspecten die een verbreding in het natuurbeleid voorstaan worden cursief weergegeven.

Natuurbeleidsplan (1990): in de regeringsbeslissing staat het volgende centraal:

- Het creëren van een duurzame structuur voor de Nederlandse natuur, door middel van de zogenaamde ecologische hoofdstructuur;
- Het ontwikkelen van (nieuwe) natuurgebieden: "natuurontwikkeling" naast natuurbehoud,
- Het vergroten van het maatschappelijk draagvlak voor het Nederlandse natuurbeleid en
- Het versterken van het landschapsbehoud. Een belangrijke stap hierbij is het aanwijzen van gebieden met specifieke landschappelijke waarden (LNV-internetsite, 1990).

Nota Landschap (1992): doelstelling van het landschapsbeleid is: het bevorderen van de instandhouding, het herstel en de ontwikkeling van een kwalitatief hoogwaardig landschap, dat wil zeggen een landschap waar identiteit en duurzaamheid centraal staan. Identiteit en duurzaamheid bepalen dus in hoofdlijnen de kwaliteit van het landschap. Ze zijn uitgewerkt in drie criteria, de drie E's:

- *Het landschap moet esthetisch waardevol zijn. De ontstaansgeschiedenis moet ervaren kunnen worden, er moeten oriëntatiemogelijkheden in het landschap aanwezig zijn en het landschap moet een ervaring van schoonheid oproepen;*
- Het landschap moet ecologisch waardevol zijn, dat wil zeggen dat ecologische mogelijkheden worden benut en ecosystemen de kans krijgen zich duurzaam te ontwikkelen;
- *Het landschap moet een goede en duurzame economisch-functionele basis vormen voor de verschillende vormen van grondgebruik (zoals landbouw, wonen, verkeer en recreatie), op zo'n manier dat ze goede en passende ontwikkelingsmogelijkheden krijgen en de ruimte doelmatig wordt benut (LNV-internetsite, 1992).*

Bosbeleidsplan (1993): de hoofddoelstelling van het rijksbosbeleid luidt: bevorderen dat het bos in Nederland naar kwaliteit en omvang *zo goed mogelijk tegemoet komt aan de in de samenleving bestaande wensen ten aanzien van de functievervulling van het bos* en tevens het in internationaal verband bevorderen van bosinstandhouding en bosuitbreiding. Met inachtneming van het rijksbeleid dat in andere nota's en plannen is vastgelegd gelden de volgende van de hoofddoelstelling afgeleide doelstellingen:

- Duurzaam instandhouden en ontwikkelen van het bestaande bosareaal in het algemeen en van kenmerkende bosecosystemen in het bijzonder;
- *Bevorderen dat de bosfuncties optimaal vervuld kunnen worden;*
- Uitbreiden van het areaal bos door de rijksoverheid en stimuleren van bosaanleg door andere overheden en particulieren;
- *Bevorderen van een duurzaam bosbeheer dat zoveel mogelijk uit de opbrengst van marktbaar producten kan worden betaald* en het nastreven van een doelmatige inzet van rijksmiddelen;

- Leveren van een actieve bijdrage aan duurzame bescherming, herstel en beheer van bossen elders in de wereld en aan een effectieve uitbreiding van het mondiale bosareaal;
- *Bevorderen van de medebetrokkenheid en eigen verantwoordelijkheid van anderen dan de rijksoverheid bij het bosbeleid* (LNV, 1993, p18).

Structuurschema Groene Ruimte (1995): met het oog op een duurzame ontwikkeling en een verantwoord toekomstig ruimtegebruik in het landelijk gebied worden concrete maatregelen getroffen en acties ondernomen op de korte en middellange termijn, die tot doel hebben om:

- Voldoende ruimte te bieden voor het voortbestaan dan wel ontwikkelen van de groene functies in het landelijk gebied;
- En daarbij de identiteit en de *gebruikswaarde van het landelijk gebied in zijn geheel zo goed mogelijk te behouden of te ontwikkelen* (LNV-internetsite, 1995).

Belvedere (1999): de centrale doelstelling van het beleid luidt: de cultuurhistorische identiteit wordt sterker richtinggevend voor de inrichting van de ruimte, en het rijksbeleid zal daarvoor goede voorwaarden scheppen (LNV, OCenW en VROM, 1999, p4).

Voedsel en Groen (2000): het kabinet heeft een ontwikkeling richting 2010 voor ogen van een duurzaam werkend, op eigen kracht internationaal concurrerend agro-foodcomplex, *dat midden in de samenleving staat* en toonaangevend is binnen Europa.

- Onder duurzaam verstaan we zowel ecologische als economische en sociaal-culturele duurzaamheid. Op termijn zijn activiteiten die het milieu (ernstig en blijvend) aantasten ook economisch niet verantwoord. Duurzaam werken en leven betekent ten volle rekening houden met de veiligheid en gezondheid van mens, dier en ecosystemen.
- *Midden in de samenleving betekent voor ons dat het agro-foodcomplex maatschappelijk verantwoord produceert, met het gezicht naar de samenleving staat en door de samenleving wordt gewaardeerd* (LNV, 2000, p9).

Nationaal Milieubeleidsplan 4 (2001): de 'kwaliteit van leven' moet centraal staan. Een gezond en productief leven, *in harmonie met de natuur, is een basisbehoefte van de mens...* Hoe aan de kwaliteit van leven invulling wordt gegeven, verschilt van mens tot mens, van land tot land en van generatie tot generatie... Naast een gezond en veilig leven willen mensen op eigen wijze invulling geven aan een verdergaande kwaliteit van leven. *De manier waarop is divers.* (VROM, 2001, p7-8). Het milieubeleid moet een bijdrage leveren aan een gezond en veilig leven, in een aantrekkelijke leefomgeving, temidden van een vitale natuur, zonder de mondiale biodiversiteit aan te tasten dan wel natuurlijke hulpbronnen uit te putten, hier en nu, en elders en later (VROM, 2001, p56). Over het doel van een aantrekkelijke leefomgeving, temidden van een vitale natuur wordt verder gezegd: *Er is een duidelijk contrast tussen stedelijk en landelijk gebied. Maar ook binnen het stedelijk gebied zijn er verschillen. Vanuit de drukke stad ligt rust, stilte en donkerte binnen handbereik door bijvoorbeeld stadsparken of bij steden gelegen wandel- of bosgebieden. Voor ieder individu bestaat de mogelijkheid om toegang te krijgen tot de kwaliteit die hij of zij wenst... Natuurgebieden vervullen bijvoorbeeld een functie voor natuur en biodiversiteit, maar ook voor de mens* (VROM, 2001, p57/58).

3.4 Verbreding in de uitwerking in de nota's

Als de uitwerking van alle bovengenoemde nota's worden "gescand" op het voorkomen en de toename van concepten en begrippen als GIOS (of stad-land relaties, groen in de nabijheid van de stad etc.), het belang van recreatie en toerisme, nieuwe verantwoordelijkheidsverdelingen (zoals financieel, bijvoorbeeld door constructies als Rood en Groen), maatschappelijke verandering (erkenning toenemende diversiteit aan wensen en maatschappelijke

ontwikkelingen die daartoe leiden, zoals meer aandacht voor natuurbeleving), economische aspecten van natuur (betaling voor diensten, opbrengsten als vestigingsfactor etc.), meervoudig ruimtegebruik; dan valt er een duidelijke verbreding op in het beleid, zoals uit Tabel 1 blijkt. Deze verbreding begint met het Bosbeleidsplan, waarin een sterke denkomslag wordt gemaakt richting meervoudig ruimtegebruik, maatschappelijke veranderingen in wensen en een maatschappelijke medeverantwoordelijkheid. Na deze nota vindt hierop weinig vernieuwing plaats, en zijn sommige ideeën, zoals meervoudig ruimtegebruik, zelfs niet meer terug te vinden. Vanaf 1999 is hier weer een verandering in te zien en komen concepten als veranderde maatschappelijke wensen, Groen in en om de Stad (GIOS), meervoudig ruimtegebruik, de maatschappelijke behoefte aan recreatiegroen, maar ook de maatschappelijke medeverantwoordelijkheid weer duidelijk terug in het beleid.

Tabel 1: Toename aandacht verbreding in de beleidsuitwerking van nota's

Onderwerpen verbreding	1990 /1992 (NBP, Nota Landschap)	1993 (BBP)	1995 (SGR)	1997 (MPGR*)	1999 (Belvedere/pop)	2000 (V&G)	2001 (NMP4)
Maatschappelijke verandering	-	x	x	-	x	X	X
Maatschappelijke medeverantwoordelijkheid	-	X	x	X	X	X	X
GIOS	-	-	-	X	x	X	-
Sociaal belang recreatie	-	-	x	-	x	X	-
Meervoudig ruimtegebruik	-	X	-	-	x	X	-
Economisch belang natuur	-	x	-	-	x	X	-

* Landelijk Meerjarenprogramma Groene Ruimte

x = concepten (of synoniemen) komen voor in de nota

X = concepten (of synoniemen) komen regelmatig en behoorlijk uitgewerkt terug in de nota Verbreding natuurbeleid

Geconcludeerd kan worden dat het Natuurbeleidsplan nog weinig ambities had op het gebied van sociale en economische verbreding. In de doelen van de Nota Landschap kwam dit al iets meer terug (het landschap als economisch-functionele basis voor functies), maar met het Bosbeleidsplan werd echt een grote stap gezet naar vermaatschappelijking en het zoeken naar economische mededragers voor natuur. Dit blijkt zowel uit de ambities als de uitwerking daarvan. In SGR en Belvedere wordt in de doelstellingen weer weinig ingegaan op de sociale en economische betekenis van natuur, terwijl Belvedere in de uitwerking laat zien hier wel degelijk oog voor te hebben. De nota's Voedsel en Groen en het NMP4 blijken zowel in de doelstellingen als in de uitwerking daarvan in de nota's de verbredinggedachte uit Natuur voor mensen, Mensen voor natuur te hebben meegenomen.

4 Maatschappelijke tendens tot verbreed natuurbegrip

4.1 Signalen voor maatschappelijke verbreding

Organisaties zoals de Recron, ANWB, Staatsbosbeheer en het Bosschap, die voor dit onderzoek geïnterviewd zijn, geven aan dat de veranderingen die in dit rapport als verbreding worden aangeduid, niet door Natuur voor mensen, Mensen voor natuur zijn geïntroduceerd, maar al langer binnen hun organisaties spelen. Als motieven waarom men hier zelf al lang mee aan de slag is worden genoemd:

- recreatie- en natuurorganisaties blijken (o.a.) elkaar nodig te hebben, daarom nemen de contacten tussen deze organisaties toe;
- het genereren van meer geld;
- multifunctioneel ruimtegebruik als oplossing van ruimtegebrek;
- draagvlak en een actieve houding onder de bevolking voor natuur.

De verbreding in het beleid wordt gezien als positief. De meeste geïnterviewde organisaties geven ook aan dat ze actief in de beleidsvormingsprocessen betrokken zijn, en hier invloed op uit proberen te oefenen om verbreding te stimuleren. Dit loopt uiteen van het laten horen van hun mening /visie, tot het inbrengen van uitgevoerde mensen-wensen onderzoeken (ANWB) of het sluiten van convenanten met overheden (SBB). Sommige respondenten geven wel aan dat in de verbreding in het beleid de uitwerking naar instrumenten en financiering nog achterwege blijft. Ook wordt hiervan gezegd dat men daar nog niet ver genoeg voor os; dat men pas in de erkenningfase zit. De ondervraagde organisaties geven aan ook actief te zijn op het uitvoeren van verbredingactiviteiten: deze variëren van het stellen van concrete uitwerkingsvragen aan het beleid tot het zoeken naar functiecombinaties en het interactief opzetten van plannen.

De Raad voor het Landelijk Gebied bevestigt in haar advies (RLG, 1998) aan, dat er sinds het Natuurbeleidsplan sprake is van een maatschappelijke verandering, waar het natuurbeleid op in moet springen: "Het huidige natuurbeleid, verwoord in het Natuurbeleidsplan 1990, is sterk gericht op de aan soorten en levensgemeenschappen toegekende intrinsieke waarde. Maar de natuur vermaatschappelijkt: zij is ook om van te genieten en te gebruiken... Aan natuur wordt een intrinsieke waarde toegekend, maar zij heeft ook belevings- en gebruikwaarden: in de ecologische hoofdstructuur en daarbuiten.... De opdracht voor het beleid is dan om aan die toenemende en diverse vraag tegemoet te komen, zonder de duurzaamheid en de continuïteit in de zorg voor bestaande natuur en intrinsieke waarden in gevaar te brengen, en daarvoor ook lokale steun en medewerking te verwerven" (RLG, 1998, p1). "Het maatschappelijk debat gaat steeds meer over de 'kwaliteit van de leefomgeving'... Deze ontwikkeling, nu ook gemarkeerd in de Regeringsverklaring, dateert van na de vaststelling van het Natuurbeleidsplan, dat daardoor niet meer een volledig passende vertaling is van de maatschappelijke vraag" (RLG, 1998, p2).

Deze stelling geeft aan dat er reeds in 1998 door een extern adviesorgaan een maatschappelijke omslag in de vraag naar natuur werd geconstateerd, evenals de noodzaak voor het beleid om hierop aan te haken. De volgende bewoording in het advies geeft enkele aandachtspunten voor de opzet van het natuurbeleid, die in Natuur voor mensen, Mensen voor natuur duidelijk terug te vinden zijn: "Om de natuur breder en relevanter te doen zijn voor die maatschappelijke discussie, moet zij dus ook breder worden gedefinieerd, met als kern beleving en gebruik... Natuur in witte gebieden in combinatie met andere functies is daarvoor ook van belang... Er is geen reden om de bestaande doelen en ambities – vooral voor

intrinsieke waarden – te verlaten, maar wel moet tegelijkertijd een verbreding van beleid naar belevings- en gebruikswaarde plaatsvinden. Dus niet in plaats van, maar als aanvulling op” (RLG, 1998, p2).

Uit deze citaten en interviewresultaten kan geconcludeerd worden dat de verbrede opvatting van wat natuur is, en welke functies natuur heeft, niet enkel een gevolg zijn van de nota Natuur voor mensen, Mensen voor natuur. Deze verandering is een langzaam gegroeid besef, zowel in de maatschappij als bij de overheid, waarbij in Natuur voor mensen, Mensen voor natuur het beleid hier zeer nadrukkelijk op gericht wordt.

4.2 Vorm van maatschappelijke verbreding

Welke verbreding is er dan precies te zien in de maatschappelijke waardering van natuur? In een enquête, uitgevoerd door het NIPO in opdracht van de Vereniging Natuurmonumenten, wordt een indicatie gegeven van de maatschappelijke vraag; de aspecten waarvoor mensen natuur van belang vinden (NIPO, 2002). Algemeen wordt geconcludeerd dat binnen de steekproef voor 56% van de mensen natuur heel belangrijk is, en voor 41% tamelijk belangrijk. Verder wordt bijvoorbeeld aangegeven dat natuur als heel belangrijk tot belangrijk wordt beschouwd voor de beleving van de volgende aspecten (zie tabel 2).

Tabel 2. Aspecten waarvoor mensen natuur van belang vinden (NIPO, 2002)

Aspect	Heel belangrijk (% mensen)	Tamelijk belangrijk (% mensen)
Ruimte	70	30
Rust	55	34
Gezond leven	52	44
Prettig wonen	48	44
Gevoel van veiligheid	46	41
Vrije tijd	21	65

Het laatste opvallend afwijkende percentage mensen dat natuur voor vrije tijd niet heel belangrijk vindt, komt overeen met de uitkomsten van het onderzoek ‘De sociale staat van Nederland 2001’, dat door het Sociaal Cultureel Planbureau is uitgevoerd (SCP, 2001). Ook hierin werd geconstateerd dat in de periode 1991 tot 1999 (een tijdperk van economische groei en welvaart) het bezoek aan recreatieve bestemmingen, met name aan (stedelijke) recreatiegebieden, bos, hei en andere (beschermde) natuurgebieden vrij sterk daalde. Hierbij moet wel vermeld worden dat bos, hei en andere natuurgebieden wel de meest frequente bezoekersstroom kennen, gevolgd door de stadsparken en –bossen.

Mensen vinden natuur dus heel belangrijk vanuit meerder gebruiksfuncties, waarbij vrije tijdsbesteding een minder grote rol speelt. Het is de vraag of dit onverwacht is. Mogelijk zijn er verklaringen voor de uitkomsten van het SCP onderzoek. In ieder geval moet natuur concurreren op de vrijetijdsmarkt, een markt met zeer veel verschillende producten. Zo wordt in het rapport Voor boeren, burgers en buitenlui (RLG, 2002) geconcludeerd: “Het centrale komen staan van individuele beleving, gecombineerd met het feit dat veel mensen steeds minder tijd en meer geld hebben, leidt ertoe dat zij doelbewuster gaan opereren in hun gedrag: zij zullen zo gaan handelen dat de belevingsopbrengst bij voorbaat gegarandeerd is. Dit zorgt ervoor dat er een ander keuzepalet ontstaat en de concurrentie tussen aanbieders wordt aangewakkerd.”

Dat de betrokkenheid van de burgers bij bepaalde aspecten van de natuur in Natuur voor mensen, Mensen voor natuur hoog is, blijkt ook uit de cijfers van het NIPO-onderzoek. Bovengenoemde percentages geven aan, dat wanneer mensen gevraagd worden naar het belang dat zij toekennen aan natuur voor een aantal functies, het overgrote deel van hen natuur als belangrijk tot zeer belangrijk beoordeelt. Aandachtspunten voor het beleid in Natuur voor mensen, Mensen voor natuur, zoals het aanhaken op de toegenomen aandacht van de stedeling voor het platteland, het verbreedde begrip van wat natuur is, de noodzaak om meer verantwoordelijkheden bij andere partijen te leggen etc., blijken ook in de mening van de geïnterviewde mensen van belang te zijn. Hieronder worden concepten uit de nota vergeleken met percentageverdelingen over stellingen in het NIPO-onderzoek die daarmee verband houden (Tabel 3).

Tabel 3. Vergelijking concepten uit de Nota Natuur voor mensen met stellingen in het NIPO-onderzoek

Natuur voor mensen, Mensen voor natuur	NIPO
Verbreding begrip natuur	95% vindt dat weilanden ook als natuur beschouwd moeten worden
Aandacht stedeling platteland	85% vindt dat boeren natuurvriendelijk moeten werken
Verdeling verantwoordelijkheid	37% vindt de zorg voor natuur grotendeels eigen verantwoordelijkheid
Recreatie t.b.v. gebruiksfunctie	64% vindt dat aanleg natuur nodig is in dichtbevolkte gebieden

5 Inventarisatie verbreding natuurbeleid in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur

Om te bezien welke verbreding het beleid heeft doorgemaakt, moet het huidige natuurbeleid vergeleken worden met het oude. In dit hoofdstuk wordt de nieuwe nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur doorgelicht op onderdelen die zowel (sociale en economische) verbreding aangeven, als ook aandacht voor belangen van andere sectoren. Dit laatste werd in de andere hoofdstukken niet meegenomen, omdat er wordt gekeken naar verbreding *binnen* het natuurbeleid, en niet naar verbreding *vanuit* het natuurbeleid. Omdat het hier echter een goed beeld geeft van de wijzigingen die met deze nota ingezet worden, wordt deze zogenaamde externe integratie hier nog wel weergegeven.

In de eerste kolom staat de richting van verbreding, in de tweede de reden die in de nota genoemd wordt voor de verbreding. In de derde en vierde kolom worden respectievelijk het thema voor verbreding en de daadwerkelijke maatregel gegeven.

Verbreding in de nota

veld	Motivatie	Aandachts-punten	verbreding
Externe verbreding • Naar water en milieu	Is deel van de EHS en identiteit landschap Realiseren natuur stelt eisen aan milieu en water Kloof tussen realiteit en beleidsdoelen: bijvoorbeeld behoefte aan verdergaande doelen verzuring en verdroging Problemen door klimaatverandering, zeespiegelrijzing, bodemdaling, verdroging en wateroverlast Functiecombinaties zijn mogelijk: goed combineerbaar met verbetering natuur, bijvoorbeeld waterwinning en kwaliteit natuur /landschap Afvlakken pieken Ecologische doelen Trekpleister Weinig beleid op het gebied van geluid- en lichtvervuiling, is in tegenspraak met vraag vanuit de recreatie	Milieu en Water	Natuurlijk verloop, verdroging. Waterproblemen aanpakken in combinatie met natuurdoelen, sterker inzetten op natte EHS. Inzetten van gebiedsgericht beleid Ruimtelijke ordening richt zich nadrukkelijk op watervoorziening. Aandacht in beleid voor geluid en verlichting. Ook onderzoek naar natuur om CO2 vast te leggen.
• Naar R.O.	Ruimtelijke bescherming van natuur en landschap is ingewikkeld geregeld De doorwerking van dit beleid is in de praktijk onvoldoende Randvoorwaarden zijn internationaal verplicht gesteld, bijvoorbeeld Habitat- en Vogelrichtlijn (HVR)	Ruimte	Bescherming HVR verankeren in wetgeving. Verder onderzoek naar harmonisering en bescherming. Verbetering van natuur- en landschapskwaliteit (als uitgangspunt voor ontwerp en beleid en planningsbesluitvormingsproces. Voor enkele waardevolle landschappen van (inter)nationale allure PKB-bescherming via Vijno en SGR2. Provincies en gemeenten toetsen ruimtelijke ontwikkelingen aan landschappelijke kwaliteit a.d.h.v. landschapsplannen.
• Naar landbouw en visserij	Problemen tussen landbouw en natuur opheffen: vervaging tegenstelling met natuur door duurzame landbouw Legitimatie landbouw via beheer open ruimte, cultuurlandschap, biodiversiteit en water (natuurlijke voorraden) Maatschappelijk verantwoord ondernemen staat voorop	Landbouw en Visserij	Europees en nationaal verankeren EHS-beleid, extensivering en natuurvriendelijker maken. Landbouwpraktijk meer afgestemd op vraag vanuit samenleving: natuur, landschap en biodiversiteit als herkenbaar onderdeel van de Goede Landbouw Praktijk. Integratie van milieu in landbouwbeleid, o.a. via rechtstreekse betalingen (cross compliance). Kwaliteitsimpuls landschap sterk richten op beloning particulieren voor

			actieve productie publieke goederen. Ontwikkelen EU-landbouwbeleid Integraal visstandbeheer: vergroening via 6 ^e Milieuactieprogramma en herziening gemeenschappelijke visserijbeleid
• Naar landschap en infrastructuur	Functiecombinaties met natuur en landschap bieden meerwaarde voor samenleving Toename van belang stad, burgers, particuliere grondeigenaren, projectontwikkelaars, water- en delfstoffenwinners en recreatieondernemers Zorgvuldige tracékeuze en goede landschapsontwikkeling als uitgangspunt Vergroten effectiviteit van ontsnipperen	Landschap en infrastructuur	Landsschap als kader voor afstemming en integratie van functies. Functiecombinaties, verbetering van ruimtelijke samenhang. Toets ruimtelijke ontwikkelingen via Vijno en SGR2. Bescherming landschappen via Belvedere, Werelderfgoedlijst en via PKB's. Boeren belonen voor landschapsproductie Vroeg in het ontwikkelingsproces inbrengen en afstemmen belangen. Integreren en compenseren van waarden indien nodig. Bij investeringen in groene en grijze verbindingen de middelen voor natuur en infrastructuur zoveel mogelijk bundelen.
Externe Verbreding Algemeen	Milieu, water en ruimtelijke ordening als duurzame randvoorwaarden. Ook in andere sectoren, o.a. vanwege eisen uit Biodiversiteitsverdrag Mooi land om te wonen en werken; bescherming planten, dieren en karakteristieke gebieden en duurzaam gebruik essentiële voorraden. Verwachte bevolkings- en economische groei, moeilijkere inrichtingsopgaven. Onvoldoende succes EHS realisatie (effectief, maar onvoldoende in dichtbevolkt land) Verrommeling landschap Gebrekkige bereikbaarheid natuur voor de stedeling Zorgwekkende toestand biodiversiteit Natuur kan meeritsen met andere ontwikkelingen.	Integratie andere beleids-velden.	Met name integratie in ruimte, milieu en water; daarnaast ook in de sectoren landbouw, visserij, infrastructuur, wonen en ontwikkelingssamenwerking. Nationaal vb via werkprogramma's nationale organisaties, integratie in nota's (Wonen; Structuurschema Oppervlaktedelfstoffen2; Nationaal Verkeers- en Vervoersplan. Ook samenhangend beleid provincies en gemeenten op deze beleidsvelden. Opzet Robuuste Verbindingszones t.b.v. kwaliteit van natuur, landschap en recreatie op kritieke plekken. Integraal gepland wonen en werken
	Complexiteit en verschil in doorwerking van de diverse milieu- en natuurregelgeving, meerdere regimes door elkaar. Complexiteit beleidsstelsel Groene Ruimte. Binnen heldere kaders is er ruimte voor decentrale invulling.		Vereenvoudiging van de ruimtelijke bescherming van natuur en landschap, uitwerking bescherming via PKB's, r.o.-lijnen of vastleggen in nationale regelgeving. Ook programmatische aanpak, concrete uitvoeringsafspraken met andere overheden en sectoren. Heldere, afrekenbare bestuurlijke afspraken.
			Voor recreatie, cultuurhistorie, waterbeheer, infrastructuur en landbouwontwikkeling wordt 45.4 mln. vanaf 2002 beschikbaar gesteld.
	Vergroten effectiviteit natuurbeleid door via andere beleidsterreinen te zorgen voor duurzame randvoorwaarden voor vitale natuur. Beleidsterreinen als water en cultuurhistorie zijn anderzijds ook bepalend geweest voor nieuwe accenten in het natuurbeleid.		
Interne verbreding	Doelen europees ecologisch netwerk NL toonaangevend in groen-blauwe kennis. Verplichtingen vanuit Biodiversiteitsverdrag en – strategie, UNESCO-Werelderfgoedlijst etc.	Internationaal	Behoud van Natuur, biodiversiteit, water, met name kenmerkende eigenschappen voor Nederland. Grensoverschrijdende samenwerking in vb Nationale Parken Vergroening landbouw- en visserijbeleid EU Ontwikkelen EU-landbouwbeleid Integreren van natuur in werkprogramma's van verschillende internationale organisaties Integraal visstandbeheer: vergroening via 6 ^e Milieuactieprogramma en herziening gemeenschappelijke visserijbeleid

Verbreiding naar Mensgericht	<p>Verbreiden draagvlak van natuur en natuurbeleid door inspelen op mensenwensen: breed oppakken eigen verantwoordelijkheden. Menselijk handelen bepaalt toestand natuur.</p> <p>Natuur zonder menselijke invloeden bestaat in NL niet. Vergroenen en inrichten instrumentarium om duurzaam ondernemen te bevorderen.</p> <p>Maatschappelijke organisaties en vrijwilligers onmisbaar in natuurbeheer en vergroting maatschappelijke betrokkenheid</p>	Natuurbeleving	<p>Mobiliseren betrokkenheid en verantwoordelijkheid: verinnerlijking en verbreding van de aanpak. Inzet van gebiedsgericht en integraal werken.</p> <p>Vergroening landbouw- en visserijbeleid EU</p> <p>Integreren van natuur in werkprogramma's van verschillende internationale organisaties. Nationaal integreren van natuur in nota's, zoals Wonen, 2^e Structuurschema Oppervlaktedelfstoffen en Nationaal Verkeers- en vervoersplan</p>
	Landschappelijke verrommeling	Landschapsbeleving	<p>Tijdelijk stimuleren goede landschapontwikkelingsplannen. 22.7 mln voor 2001-2006.</p> <p>In een aantal gebieden met hoge landschappelijke, cultuurhistorische en natuurpotenties een extra kwaliteitsimpuls (20.000ha inrichting).</p>
		Bos	Bereikbaarheid land vanuit de stad, parkfunctie. 10.000ha extra groen bij de stad.
	Integrale planningsbenadering	Wonen	<p>Realisatie van kwaliteit landschap door bijvoorbeeld kleinschalige woningbouw.</p> <p>Relateren van investeringen in wonen en bedrijven aan investeringen in natuur; onderzoek naar wijzen om nieuw groen door nieuw rood te financieren</p> <p>Overleg i.h.k.v. Vijno en SGR2 met overheden en bedrijfsleven.</p>
Verbreiding naar Economische aspecten	<p>Versterken van groen-blauw gaat goed samen met het bevorderen van economische dynamiek</p> <p>Bedrijfsleven verantwoordelijk voor duurzaam gebruik natuur /landschap bij inrichtingsprocessen</p> <p>Verbreiding financiering door deels private financiering natuurontwikkeling en –beheer; integrale planningsbenadering bij investering werken en wonen (taakstelling groenrealisatie)</p>	Financiering	<p>Koppelen economische groei aan ambities m.b.t. een schoon en aantrekkelijk land: versterking natuur. Koppelen van bouw woningen en bedrijven aan de realisatie van groen, via Vijno en SGR2. Bebouwing compact, met voldoende ruimte voor groen.</p> <p>Bij realisatie groen bij bouwlocaties rekening houden met (multiculturele) mensenwensen. Vergroening fiscale stelsel.</p>
	<p>Sterke economische en bevolkingsgroei hebben groeiende vraag naar aantrekkelijke woon- en werkomgeving tot gevolg</p> <p>Natuur als vestigingsfactor voor bedrijven;</p> <p>Hogere waarde woningen in het groen;</p>	Woon- en werk-omgeving	
	<p>Veranderend ruimtegebruik: stijgende welvaart, hogere opleiding en kortere werkweek leiden tot behoefte aan natuur voor recreatie. Toename economische betekenis van toerisme en recreatie</p>	recreatie	<p>Beleid m.b.t. groen in, om en bij de stad, versterking landschappelijke identiteit.</p>

6 Ontbrekende uitwerking in concrete activiteiten en financiering

6.1 Achterblijvende uitwerking

Op Natuur voor mensen, Mensen voor natuur wordt vaak het commentaar gegeven dat er wel nieuwe ambities en denkbeelden in staan, maar dat deze nauwelijks concreet uitgewerkt worden. Veel van dit commentaar wordt bijvoorbeeld verwoord door de Sociaal Economische Raad:

Wat betreft de verantwoordelijkhedenverdeling en instrumenten:

“In de nota worden de verantwoordelijkheden van de verschillende bedrijfssectoren weergegeven. Onduidelijk is wie nu precies wordt aangesproken: koepelorganisaties of de afzonderlijke ondernemers. Ook is opmerkelijk dat beleggers en projectontwikkelaars niet genoemd worden. Deze partijen zullen echter wel degelijk betrokken moeten worden bij het natuurbeleid en hebben ook hun verantwoordelijkheden op dit terrein. De Nota spreekt ook over het voornemen van het afsluiten van convenanten met een aantal sectoren, bijvoorbeeld de landbouw. In de praktijk is dit (nog) niet waar te nemen: het wordt meer ingevuld door middel van andere mechanismen. Een belangrijke vraag is dan ook hoe de rijksoverheid het afsluiten van convenanten wil gaan operationaliseren” (SER, 2001, p32). “In het sturingsmodel dat de nota schetst is de rol van gemeenten onduidelijk... Op dit punt is een meer getrapte structuur in het sturingsmodel gewenst... Door de betrokkenheid van gemeenten en waterschappen bij de opstelling van gebiedsprogramma's ontstaan formele procedures en krijgen gebiedsprogramma's democratische legitimatie” (SER, 2001, p38/39). “Samenwerking met private partijen is een belangrijke conditie om de ambities van de nota te realiseren. In de nota wordt hier beperkt aandacht aan besteed. Dit kan verder uitgewerkt worden” (SER, 2001, p41).

Wat betreft de Financiering:

“De overheid zal een beroep moeten kunnen doen op medefinanciering door private partijen indien deze een belang hebben bij de investeringen in de natuur en /of het landschap. Tegen deze achtergrond is het van groot belang dat het kabinet meer inzicht geeft in de mogelijke financiële gevolgen van de in de nota verwoorde ambities voor de 21^e eeuw en in de mate waarin het kabinet een beroep wil doen op private medefinanciering. Het ontbreken van een goede financiële onderbouwing beschouwt de commissie als een duidelijke tekortkoming van de nota” (SER, 2001, p48).

In interviews met enkele respondenten die bij het tot stand komen van de nota Natuur voor mensen, Mensen voor natuur waren betrokken, wordt ook gesteld dat de uitwerking van Natuur voor mensen, Mensen voor natuur nog achterblijft in bijvoorbeeld beleidsinspanningen, instrumenten en financiering van de doelen. Ook in telefonische interviews met maatschappelijke organisaties werd dit beeld bevestigd, al werd ook enkele malen aangegeven dat men ook nog niet zo ver kon zijn, aangezien men pas in de fase van erkenning (van het belang van verbreding) zit.

Een van de respondenten geeft ook aan dat LNV nog niet gewend is om op dit niveau samen te werken met andere organisaties. LNV wil volgens haar wel samenwerken en meer naar de buitenwereld luisteren, maar worstelt nog met de vraag hoe dit precies vorm moet krijgen.

Dit beeld wordt voor de hele rijksoverheid ondersteund door bepalingen uit de scan van nota's vanaf het Natuurbeleidsplan. Zo wordt er in het NMP4 gesteld: "Voor de meer nationaal en lokaal georiënteerde problemen komt het institutioneel tekort vooral tot uiting in het onvermogen om vanuit samenhangend beleid het probleemoplossend vermogen op lokaal niveau te benutten. Door onvoldoende investeringen in een hernieuwde bestuurlijke samenwerking blijven veel oplossingen onbenut (VROM, 2001, p61).

De nota Voedsel en Groen voegt hieraan toe: "De maatschappelijke ontwikkelingen hebben het maatschappelijk middenveld in korte tijd een fundamenteel ander aanzien gegeven. Ontzuiling, emancipatie en individualisering hebben ertoe geleid dat oude en vertrouwde maatschappelijke arrangementen zijn afgebrokkeld en burgers en bedrijven op basis van een veranderend waardepatroon nieuwe verbanden aangaan. Het maatschappelijk veld is diverser en grilliger geworden (LNV, 2000, p16). "Onze institutionele arrangementen dateren veelal nog uit de tijd van de aanbodeconomie... Van een aantal van de bestaande arrangementen is het de vraag of er toekomstperspectief is in de 'markt van de toekomst'. Van overheid en bedrijfsleven wordt op weg naar 2010 een actieve bezinning gevraagd op het geheel van de bestaande institutionele arrangementen" (LNV, 2000, p13).

Uit deze citaten kan opgemaakt worden dat het besef van een ontbrekende uitwerking van het beleid en een bij de huidige maatschappij passende verantwoordelijkhedenverdeling wel aanwezig is bij de overheid, en dat men over nieuwe constructies aan het nadenken is. Dit ondersteunt de bovengenoemde mening van een respondent dat we nog in een fase van erkenning zitten, en de uitwerking nog moet komen.

Een ander punt van kritiek op Natuur voor mensen, Mensen voor natuur is dat er wel gesteld wordt dat men met het natuurbeleid van Natuur voor mensen, Mensen voor natuur tegemoet wil komen aan de wensen vanuit de maatschappij, maar dat er geen onderzoek wordt gedaan naar die wensen. Dit moet iets genuanceerd worden. Met Operatie Boomhut, in opdracht van LNV vooraf gegaan aan het opstellen van Natuur voor mensen, Mensen voor natuur, is door onder andere Intomart een grootschalig onderzoek gedaan naar de wensen vanuit de maatschappij met betrekking tot natuur. Wat een respondent van LNV zelf echter ook erkent, is dat er gebrek is aan regelmatige herhaling van dit onderzoek vanuit LNV. Er zijn echter vanuit andere partijen wel dergelijke initiatieven te onderscheiden, zoals onderzoek naar recreatiewensen door Alterra en de KUB, het onderzoek Ooghoogte 1 meter, het recente NIPO-onderzoek en onderzoeken van bijvoorbeeld de ANWB onder haar leden.

6.2 Concrete uitwerking

Toch zijn er voldoende signalen dat LNV wel bezig is met de uitwerking van het beleid. Zo wordt voor de volgende aandachtspunten al een aanzet tot uitwerking gegeven:

Financiering:

De LNV begroting van 2000 geeft aan dat er gezocht zal worden naar het verbinden van kosten en baten van natuur(beleid) door bijvoorbeeld PPS en fiscale regelingen. Ook het NMP4 werkt aan een nieuw financieel instrumentarium, dat ook deels ten goede komt aan een breed natuurbeleid: gericht op maximale benutting van bestaande EU-kaders voor cross-compliance en modulatie (het verbinden van een deel van de inkomenssteun aan voorwaarden met betrekking tot milieu, natuur, landschap en dierenwelzijn); het stimuleren van nieuwe arrangementen tussen boeren en burgers /consumenten, waarbij een particuliere geldstroom richting platteland op gang wordt gebracht (VROM, 2001, p143).

Oriënteren op 'nieuwe' wensen vanuit de maatschappij:

Het oprichten van het consumentenplatform van LNV, ten behoeve van het krijgen van beter zicht op wensen en zorgen van consumenten, het toetsen van beleidsoplossingen en het opdoen van creatieve beleidssuggesties.

Samenwerking en communicatie met de maatschappij:

Openstelling van het Natuurloket voor het verschaffen van informatie aan gemeenten, projectontwikkelaars en anderen; een Duits-Nederlandse internetdiscussie over de toekomst van de land- en tuinbouw met bijdragen vanuit allerlei maatschappelijke organisaties.

Kortom, het rijk is hard bezig om aan te sluiten bij nieuwe ontwikkelingen in de samenleving en daaruit voortvloeiende nieuwe wensen.

Literatuur

- Jacobs, M. H., Meervoudige natuurwensen. Evaluatie van het thema mensenwensen in Natuur, Bos en Landschap voor de 21^e eeuw en Operatie Boomhut, Alterra, Wageningen, 2001.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, begroting 2002.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Bosbeleidsplan, Den Haag, december 1993.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, directie Natuurbeheer, Concept Jaarplan 2002. Van directie Natuurbeheer naar directie Natuur, 2002.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, directie Natuurbeheer, Jaarverslag 2000, 24 oktober 2001.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, directie Natuurbeheer, Nota Communicatiebeleid Implementatie Natuur voor Mensen en Mensen voor Natuur. Geen implementatie zonder communicatie, Den Haag, september 2001.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Landelijk Meerjarenprogramma Groene Ruimte, 1997.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Natuurbeleidsplan. In kort bestek, Den Haag 1990.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Nota Landschap. Regeringsbeslissing in kort bestek, Den Haag 1992.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, persberichten via pbdvml@dv.AGRO.NL.NON_EXCHANGE.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Plattelandsontwikkelingsplan Nederland. Samenvatting, december 1999.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Structuurschema Groene Ruimte (internet), 1995.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Structuurschema Groene Ruimte 2. Samen werken aan groen Nederland, Den Haag, januari 2002.
- Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, Voedsel en Groen. Het Nederlandse agro-foodcomplex in perspectief, juli 2000.
- Ministerie van LNV, OCenW en VROM, Cultuurhistorie en ruimtelijke inrichting (Belvedere), Den Haag, 1999.
- Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieu, Nationaal Milieubeleidsplan 4, 2001.

Raad voor het Landelijk Gebied, Natuurbeleid dat verder gaat...Advies over voortgang en vernieuwing van het natuurbeleid, samenvatting, 1998.

Raad voor het Landelijk Gebied, Voor boeren, burgers en buitenlui. Advies over de betekenis van sociaal-culturele ontwikkelingen voor het landelijk gebied, juni 2002.

Sociaal-Economische Raad, Natuur voor mensen, mensen voor natuur. Advies over de nota Natuur voor mensen, mensen voor natuur, publicatienummer 5, 7 maart 2001.

Staatssecretaris van LNV, G.H. Faber en Staatssecretaris EZ, G.Ybema, Beleidsbrief Toerisme en Recreatie, Den Haag, 4 juli 2001.

Tweede kamer der Staten-Generaal, Vaststelling van de begroting van de uitgaven en de ontvangsten van het ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (XIV) voor het jaar 2000, 's-Gravenhage 1999.

Bijlage 1 Literatuurscan per deelconclusie

Er is sprake van een maatschappelijke tendens tot een sociaal en economisch verbreed natuurbegrip

1998

RLG (Raad voor het Landelijk Gebied), p1: het huidige natuurbeleid, verwoord in het Nbp (Natuurbeleidsplan) 1990, is sterk gericht op de aan soorten en levensgemeenschappen toegekende intrinsieke waarde. Maar de natuur vermaatschappelijkt: zij is ook om van te genieten en te gebruiken...Maar voor het beantwoorden van de vraag naar welke natuur wij streven, hoeveel en waar en op welke manier, moeten we ons wel realiseren dat natuur een waarde op zich en voor mensen is, dat natuur (met recreatie) ook een aanzienlijk economisch belang vormt (economisch) en dat natuur een noodzakelijk contragewicht is, in de stad en daarbuiten. Aan natuur wordt een intrinsieke waarde toegekend, maar zij heeft ook belevings- en gebruikwaarden: in de ecologische hoofdstructuur en daarbuiten...De opdracht voor het beleid is dan om aan die toenemende en diverse vraag tegemoet te komen, zonder de duurzaamheid en de continuïteit in de zorg voor bestaande natuur en intrinsieke waarden in gevaar te brengen en daarvoor ook lokale steun en medewerking te verwerven (sociaal).

RLG, p2: Het maatschappelijk debat gaat steeds meer over de 'kwaliteit van de leefomgeving'...Deze ontwikkeling, nu ook gemarkeerd in de Regeringsverklaring, dateert van na de vaststelling van het Natuurbeleidsplan, dat daardoor niet meer een volledig passende vertaling is van de maatschappelijke vraag...Om de natuur breder en relevanter te doen zijn voor die maatschappelijke discussie, moet zij dus ook breder worden gedefinieerd, met als kern beleving en gebruik (sociaal)...Natuur in witte gebieden in combinatie met andere functies is daarvoor ook van belang.

RLG, p2: Er is geen reden om de bestaande doelen en ambities – vooral voor intrinsieke waarden – te verlaten, maar wel moet tegelijkertijd een verbreding van beleid naar belevings- en gebruikswaarde plaatsvinden. Dus niet in plaats van, maar als aanvulling op.

1999

Belvedere:, p10: In totaal kent Nederland bijna duizend organisaties die zich bezig houden met monumenten en /of archeologie. De groei van hun ledental weerspiegelt het groeiende besef van het cultuurhistorisch erfgoed. De op cultuurlandschap gerichte organisaties zijn veelal gerelateerd aan lokale natuur- of heemkundeorganisaties...De betekenis van cultuurhistorie voor natuur of recreatie blijkt voorts uit het feit dat grote organisaties als Natuurmonumenten, SBB en de ANWB in hun activiteiten op het terrein van natuur en recreatie in toenemende mate aandacht schenken aan cultuurhistorie...Tot nu toe speelt het rijksbeleid nog te weinig in op de genoemde maatschappelijke ontwikkelingen en behoeften. Het rijksbeleid is er onvoldoende op toegesneden.

Belvedere, p15: Er zijn, samengevat, tal van maatschappelijke ontwikkelingen die bijdragen aan een stijgende belangstelling voor en waardering voor de cultuurhistorie.

Belvedere:, p54: Particuliere organisaties op het vlak van cultuurhistorie...Tot op heden richten deze organisaties zich vooral op de kennisverdieping en wordt de kennis van deze organisaties in lokale en regionale visies en plannen onvoldoende benut. Dit in tegenstelling tot

natuur- en milieuorganisaties die hun kennis en invloed wel weten aan te wenden door een actieve betrokkenheid (deelname aan projecten, inspraak etc), strategisch handelen (vroegtijdig inbreng, eigen visies en plannen) en publieke mobilisatie (op breed publiek gerichte acties etc).

Belvedere:, p74: De context waarin deze opgave gerealiseerd moet worden is onder meer de toenemende maatschappelijke bewustwording van de culturele waarde van de leefomgeving...Er is overal zorg over de vervlakking van de diversiteit en kwaliteit in het landelijk gebied.

2000

Jaarverslag Natuurbeheer 2000: N is na de zomer van 2000 reeds begonnen met het uitwerken van de in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur aangekondigde kwaliteitsimpuls landschap...De respons bij provincies en maatschappelijke organisaties is groot.

Aan de verbredingslag ligt een daadwerkelijke denkomslag van LNV ten grondslag

Hieronder wordt verstaan dat LNV en andere overheden zich bewust zijn van de noodzaak meer vraaggericht te werken; dat overheden de 'verbreding' ook daadwerkelijk willen bereiken, en niet enkel gebruiken als legitimering om de eigen ideeën uit te voeren. Er wordt hier dus gezocht naar aanwijzingen dat de overheid de ambities ook wil uitvoeren.

A Aanwijzingen voor een denkomslag

1992

Nota Landschap: Het is duidelijk dat alle ontwikkelingen en veranderingen in het landschap niet zonder meer kunnen worden overgelaten aan het vrije maatschappelijke krachten spel...De rijksoverheid heeft zich deze zorg aangetrokken en heeft daarom de Nota Landschap opgesteld.

Nota Landschap: Om vorm te kunnen geven aan een goede landschappelijke kwaliteit heeft het rijk hoofdlijnen van het landschapsbeleid opgesteld: ...vergroting van het maatschappelijk draagvlak voor de zorg voor het landschap.

1993

Bosbeleidsplan, p9: Een van de gevolgen daarvan is dat het rijk andere overheden en het bedrijfsleven meer verantwoordelijkheden en /of bevoegdheden wil geven, ook in het bosbeleid.

Bosbeleidsplan, p36: In het Natuurbeleidsplan is aangekondigd dat voor alle in Nederland voorkomende ecosystemen, waaronder bos, een visie zal worden opgesteld. Deze ecosysteemvisies vormen het referentiekader voor de realisering van het natuurbeleid in ons land (ecologische basis beleid)

Bosbeleidsplan, p65: Naast volledige financiering door het Rijk bestaat ook de mogelijkheid tot PPS...Voor de stadsgewesten buiten de Randstad heeft het rijk PPS-financiering beschikbaar voor in totaal ongeveer 3.000 ha bosuitbreiding gedurende de periode 1995-2010.

1995

SGR, p2: Niet alles moet door het Rijk worden opgelost. Dat kan niet en dat hoeft niet. Provincies, gemeenten, particuliere organisaties en individuen hebben ook een eigen verantwoordelijkheid voor het landelijk gebied.

SGR, p10: De uitvoering is niet alleen een zak van het Rijk, maar van iedereen. Provincies, waterschappen, gemeenten, belangenorganisaties en iedereen die er woont, werkt of recreëert. Dit betekent een gezamenlijke verantwoordelijkheid voor een goed en verantwoord gebruik van onze groene ruimte.

1997

Landelijk Meerjarenprogramma Groene Ruimte, p8: [wat betreft recreatie:] Er bestaat een te grote afhankelijkheid van de financiering uit algemene middelen. Begin 1997 ontvangt de Tweede Kamer een rapportage over de mogelijkheden om de financiering op robuustere leest te schoeien. Sleutelbegrippen zijn privatisering en commercialisering (economisch).

1998

RLG, p2: Bij de uitvoering van het bestaande beleid moet meer ruimte worden geboden voor lokale inbreng en afwegingen. Dat vraagt om een andere aansturing en opstelling van overlegpartners, ...

1999

Belvedere, p12: Burgers en particuliere organisaties dragen mede een verantwoordelijkheid voor het behoud en de versterking van de kwaliteit van de leefomgeving. Adequaat beheer van eigendommen, participatie in de beleidsuitvoering en eigen initiatieven zijn voorbeelden van een invulling van die verantwoordelijkheid.

Belvedere:, p31: De verantwoordelijkheid voor de overige gebieden ligt primair bij de provincies en gemeenten. Het rijk ziet voor deze gebieden voor zichzelf als taak om randvoorwaarden aan te geven en te faciliteren. Een actieve betrokkenheid van private partijen bij de uitvoering is daarbij een vereiste. Hierbij gaat het ook om private partijen die als mede-opdrachtgever kunnen optreden...Deze hoofddoelstelling wordt vertaald in de volgende doelen:...Het bevorderen van de samenwerking tussen burgers, organisaties en overheden.

Belvedere:, p47: Het rijk nodigt andere partijen uit thema's planmatig op te pakken. Het rijk wil zich beperken tot een stimulerend beleid door thematische initiatieven en voorbeeldprojecten van particuliere organisaties, gemeenten, waterschappen en provincies te ondersteunen.

Belvedere:, p50: De maatregelen op het vlak van kennisontwikkeling en samenwerking liggen primair op de volgende terreinen: ...Het betrekken en activeren van particuliere organisaties bij de vormgeving en uitvoering van het beleid (maatschappelijke allianties).

Belvedere, p52: Integratie van informatie en advies en ondersteuning door rijksdiensten en provinciale steunpunten staat ten dienste van de dagelijkse uitvoeringspraktijk. Op dit niveau komen kennis, interesses en belangen van overheden, projectontwikkelaars, ondernemers, eigenaren, vormgevers, particuliere organisaties en wetenschappers samen. Een open dialoog tussen de betrokken partijen opent de weg op alle schaalniveaus tot vergroting van inzicht en expertise op het vlak van ontwikkelingsgericht omgaan met cultuurhistorie in ruimtelijke plannen...Het rijk wil daarnaast bijdragen aan de intensivering van het gesprek tussen cultuurhistorie, planologen, stedenbouwkundige, landschapsarchitecten en projectontwikkelaars.

Belvedere, p54: Behoud kan alleen door tegelijkertijd zorg te dragen voor voldoende ruimtelijke en economische “dragers” en door cultuurhistorisch belang te koppelen aan andere belangen. Dit impliceert dat duurzaam behoud van het cultuurhistorisch erfgoed niet een zorg voor de overheid alleen kan zijn, maar gestalte moet krijgen door gerichte samenwerking met marktpartijen, overheden en belangenorganisaties.

POP Nederland, p5: Op verschillende momenten is overlegd met maatschappelijke organisaties.

2000

V&G, p.2: Daarnaast vragen consumenten en samenleving nieuwe diensten en produkten, zoals goede zorg voor de produktieren en een aantrekkelijk landschap...Het agrofoodcomplex wordt dan ook steeds meer een integraal onderdeel van de moderne en internationale netwerkeconomie, met verbindingen naar andere maatschappelijke sectoren

V&G, p.10: de verantwoordelijkheid voor het investeren in de toekomst ligt bij de sector zelf...Het kabinet werkt mee, in nauw overleg met alle betrokkenen in de samenleving: de sector zelf en betrokken maatschappelijke organisaties.

V&G, p11: De maatschappij vraagt om een heldere en effectieve overheid. Inspelen op deze nieuwe omstandigheden vereist een flexibele overheid die investeert in nationale en internationale netwerken, die op de hoogte is van relevante maatschappelijke ontwikkelingen hier en elders in de wereld en invulling geeft aan de borging van publieke belangen...Ook hier klinkt de roep om een overheid die sterke marktpartijen namens de samenleving met kracht tegemoet treedt en die opkomt voor de belangen van de consument.

V&G, p13: Maar de overheid doet dit evenzeer in de verwachting dat het bedrijfsleven zijn eigen verantwoordelijkheid voor maatschappelijk verantwoord ondernemen voelt en invult.

V&G, p13: Onze institutionele arrangementen dateren veelal nog uit de tijd van de aanbodeconomie...Van een aantal van de bestaande arrangementen is het de vraag of er toekomstperspectief is in de ‘markt van de toekomst’. Van overheid en bedrijfsleven wordt op weg naar 2010 een actieve bezinning gevraagd op het geheel van de bestaande institutionele arrangementen.

V&G, p16: De maatschappelijke ontwikkelingen hebben het maatschappelijk middenveld in korte tijd een fundamenteel ander aanzien gegeven. Ontzuiling, emancipatie en individualisering hebben ertoe geleid dat oude en vertrouwde maatschappelijke arrangementen zijn afgebrokkeld en burgers en bedrijven op basis van een veranderend waardepatroon nieuwe verbanden aangaan. Het maatschappelijk veld is diverser en grilliger geworden.

V&G, p22: ...maar het ontwikkelen van een gevoel van ‘public ownership’ bij Nederlanders voor het agrarisch cultuurlandschap is ook voor agrarisch Nederland van belang voor het toekomstig draagvlak.

V&G, p44: Het kabinet start een dialoog ‘stad-platteland’ om de sociaal-maatschappelijke ontwikkelingen op het platteland inzichtelijk en herkenbaar te maken.

Jaarverslag Natuurbeheer 2000: N heeft deelgenomen aan het PPS-team van LNV. Gebleken is dat vooral het gebrek aan samenwerking tussen de verschillende overheden het extra moeilijk maakt om particulieren te interesseren voor financiële deelname aan projecten.

Jaarverslag Natuurbeheer 2000: De communicatie rond Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur is stroef verlopen door het ontbreken van een communicatiemedewerker.

2001

Beleidsbrief R&T, p17: Geen van die spelers is in staat zijn rol effectief te spelen zonder interactie met de anderen.

Nota Communicatiebeleid: Over de communicatie over de implementatie van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur geldt in deze nota de opvatting, dat communicatie een wederzijds proces is tussen het ministerie van LNV en alle partijen die betrokken zijn bij de implementatie van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur...In deze nota is veelal sprake van "doelgroepen". Deze term past eigenlijk niet goed bij de opvatting, dat communicatie een tweezijdig proces is. Daarom dient de lezer onder "doelgroepen" ook begrippen als actoren, stakeholders, participanten te verstaan. Deze laatste begrippen duiden op een actieve rol van de betrokkenen in het communicatieproces...Tevens maken de plannen voor de aanpak, die in het najaar van 2001 geactualiseerd worden d.m.v. fiches, duidelijk, dat DN voor de implementatie van het in de nota voorgestelde en door de Tweede Kamer geaccordeerde beleid interactief te maken heeft met heel veel verschillende actoren /doelgroepen.

Nota Communicatiebeleid: Het communicatieproces over de implementatie van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur kent een drietal doelstellingen: 1. het versterken van de betrokkenheid van de Nederlandse burgers bij de implementatie van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur...2. het versoepelen van de implementatie door het verbeteren van de samenwerking met andere organisaties...

Nota Communicatiebeleid: De vormgeving van de draaggolfcommunicatie is in overeenstemming met de labelcommunicatie van LNV. Daarin wordt LNV gepositioneerd als ministerie van algemeen bestuur, dat zich druk maakt om de natuur.

Nota Communicatiebeleid: Voor welke vorm van uitwerking ook gekozen wordt voor communicatie op niveau van programma's en projecten, onderzoek naar de behoeften aan communicatie bij de verschillende doelgroepen blijft gewenst...Deze communicatie heeft vooral tot doel intermediaire doelgroepen te informeren over de voorgenomen implementatie van beleid, door te luisteren en van hen te vernemen hoe de implementatie het best kan plaatsvinden en hen te mobiliseren actief deel te nemen aan die implementatie.

NMP4, p61: Voor de meer nationaal en lokaal georiënteerde problemen komt het institutioneel tekort vooral tot uiting in het onvermogen, vanuit samenhangend beleid het probleemoplossend vermogen op lokaal niveau te benutten. Door onvoldoende investeringen in een hernieuwde bestuurlijke samenwerking blijven veel oplossingen onbenut.

NMP4, p193: In de te maken bestuurlijke afspraken worden tenslotte aandachtspunten benoemd voor het lokale en regionale proces gericht op het formuleren van de gewenste milieukwaliteit in het concrete gebied. Het gaat hierbij om bijvoorbeeld het voldoende betrekken van burgers, transparantie van de besluitvorming en beroepsmogelijkheden voor belanghebbenden.

Jacobs, p17: Veel voorkomende termen in de nota zijn kwaliteit, mensenwensen, draagvlak, beleving etc. Dit zijn alle termen die op de een of andere wijze een relatie tussen mens en natuur /landschap uitdrukken. Het belang van deze relatie wordt duidelijk ingezien. Dit is een omwenteling te noemen ten opzichte van eerder natuurbeleid.

2002

SGR2, p120: Uitgangspunten voor het Sturingsmodel (voor het landelijk gebied) zijn o.a.: de basis voor de uitvoeringsprogramma's vormen de gebiedsprogramma's. Deze worden opgesteld met de betrokken partijen, waaronder gemeenten en maatschappelijke organisaties. Betrokkenheid van het gebied, eventueel tot uitdrukking komend in een gebiedscontract tussen provincies en betrokken partijen in het gebied, is daarbij essentieel...

SGR2, p.125: Om de uitvoering van het beleid voor het landelijk gebied beter en sneller te realiseren wil het kabinet de samenwerking met private partijen bij de uitvoering van het beleid versterken (PPS als middel). Door vroegtijdig gebruik te maken van elkaars kennis, ervaring en instrumenten wordt beoogd een meerwaarde te creëren voor beide partijen. Daarbij worden opbrengsten, maar ook zeggenschap, risico's en kosten met elkaar gedeeld...Het kabinet streeft naar een snellere en kwalitatief betere realisering van groene beleidsdoelen, door onder meer een betere samenwerking met gemeenten en marktpartijen.

Jaarplan 2002, p8: Het afgelopen jaar heeft vooral in het teken gestaan van een grote roep uit de samenleving om meer geld voor de natuur; er zijn op dit punt nieuwe maatschappelijke allianties buiten de overheid tot stand gekomen (denk aan Nederland Natuurlijk).

B Aanwijzingen voor de 'aarding' denkomslag in de praktijk

Hier wordt gekeken naar de mate waarin de ambities en denklijnen uit Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur in de praktijk ook terugkomen, bijvoorbeeld in soortgelijke formuleringen in andere nota's. Steeds is aangegeven of het een verbreding betreft vanuit sociaal, of vanuit economisch oogpunt.

1992

Nota Landschap: "landschap is het waarneembare deel van de aarde, dat wordt bepaald door de onderlinge samenhang en wederzijdse beïnvloeding van de factoren klimaat, reliëf water, bodem, flora en fauna, alsmede het menselijk handelen. Eenvoudiger gezegd: landschap is datgene wat je ziet van het aardoppervlak en wat het resultaat is van...wat de mens daarmee doet. Vooral de invloed die de mens op het landschap heeft wordt dikwijls bij het beeld dat men zich van landschap vormt over het hoofd gezien...Het Nederlands landschap draagt, meer dan welk ander landschap, ook de sporen van menselijk handelen. Sterker nog: zonder de mens zou het grootste deel van Nederland niet eens hebben bestaan (sociaal).

Nota Landschap: Identiteit en duurzaamheid bepalen dus in hoofdlijnen de kwaliteit van het landschap. Ze zijn uitgewerkt in drie criteria, de drie E's:...het landschap moet een goede en duurzame economisch-functionele basis vormen voor de verschillende vormen van grondgebruik (zoals landbouw, wonen, verkeer en recreatie), op zo'n manier dat ze goede en passende ontwikkelingsmogelijkheden krijgen en de ruimte doelmatig wordt benut (sociaal en economisch).

Nota Landschap: Zo zijn conflicten ontstaan tussen ontwikkelingen in de landbouw en natuurbelangen, tussen drinkwaterwinning en landbouwbelangen etc. Om deze conflicten op te kunnen lossen is een nieuwe strategie ontwikkeld. Dat is de casco-benadering (sociaal en economisch: scheiden van functies).

1993

Bosbeleidsplan, p7: In de Randstad en het overige stedelijke gebied kan ca. 15.00 ha nieuw bos komen. In het landelijk gebied is plaats voor tenminste 60.000 ha extra bos, waarvan

30.000 ha op landbouwbedrijven, 15.000 ha in bestaande en nieuwe natuurgebieden, en 15.000 ha elders in het landelijke gebied (sociaal: weinig aandacht voor de stedelijke vraag naar natuur).

Bosbeleidsplan, p14: De behoefte aan openluchtrecreatie in het buitengebied neemt nog steeds toe in Nederland...Er worden ongeveer 200 miljoen bezoeken per jaar aan bos gebracht. In vergelijking met andere recreatieactiviteiten krijgen bosbezoeken de hoogste waardering, zo blijkt uit een onderzoek van de stichting recreatie (sociaal).

Bosbeleidsplan, p17: Het maatschappelijk belang van bos hangt direct samen met het gegeven dat bossen tegelijk verschillende functies vervullen. In Nederland zijn de belangrijkste functies: recreatie, houtproductie natuur, landschap en milieu...Ook draagt bos bij in de kwaliteit van andere gebruiksfuncties, zoals wonen, landbouw en waterwinning...Bossen hebben macro-economisch gezien ook een betekenis (sociaal en economisch).

Bosbeleidsplan, p18: De hoofddoelstelling van het rijksbosbeleid luidt: bevorderen dat het bos in Nederland naar kwaliteit en omvang zo goed mogelijk tegemoet komt aan de in de samenleving bestaande wensen ten aanzien van de functievervulling van het bos en tevens het in internationaal verband bevorderen van bosinstandhouding en bosuitbreiding (sociaal).

Bosbeleidsplan, p37: Teneinde openstelling te bevorderen kan een bijdrage via het functiebeloningsstelsel worden ontvangen indien het bos voor publiek is opengesteld...Het rijk acht het een goede zaak indien er een overleg tot stand komt tussen recreatieondernemers die baat hebben bij de nabijgelegen bossen en de bouseigenaren om te bezien of de betrokken ondernemers een bijdrage zouden kunnen leveren in de extra kosten die de bouseigenaren maken voor het recreatief gebruik van de bossen (economisch)

Bosbeleidsplan, p61: De commissie Bosuitbreiding spreekt de verwachting uit dat door de aanleg van nieuwe landgoederen en door de combinatie van bos en woningbouw ca. 20.000ha bos kan worden gerealiseerd binnen 25 jaar (sociaal en economisch).

Bosbeleidsplan, p63: Door de stedelijke ontwikkelingen staat de groene ruimte sterk onder druk, terwijl tegelijkertijd sprake is van een hoge concentratie van bewoners en recreanten die behoefte hebben aan een kwalitatief hoogwaardig woon-, werk- en leefklimaat.. Bosaanleg kan een belangrijke bijdrage leveren aan deze kwaliteit door het structureren van het stedelijk gebied en het verbeteren van de leefbaarheid van de stad...Vanwege het belang voor de recreatie zullen deze bossen in beginsel opengesteld zijn voor extensieve vormen van recreatie (sociaal).

Bosbeleidsplan, p85: Nieuwe regelingen zijn de Regeling functiebeloning bossen en natuurterreinen, de Stimuleringsregeling bosuitbreiding op landbouwgronden, de Kaderregeling projectsubsidies in de bosbouw en de Kaderregeling PPS...Via de Regeling functiebeloning bossen en natuurgebieden kunnen onder meer vergoedingen worden toegekend voor de vervulling van niet-economische functies van het bos (economisch)

Bosbeleidsplan, p96: Het gewenste beleid kan alleen tot stand worden gebracht als naast het rijk ook andere overheden en de particuliere sector (mee)financieren (economisch).

1995

SGR, p4: De Randstadgroenstructuur is het landelijk gebied rond de steden in de Randstad. De kwaliteit van het landelijk gebied moet verbeteren en afgestemd worden op de gebruikers

door er bossen, recreatie- en natuurterreinen aan te leggen...Deze zijn vooral bedoeld om de mensen uit de Randstad dichtbij huis te kunnen laten recreëren (sociaal).

SGR, p5: In het Structuurschema Groene Ruimte worden per watergebied uitspraken gedaan over de verhouding tussen natuur en waterrecreatie (sociaal, economisch).

SGR, p5: [wat betreft WCL-gebieden:] Het betreft landschappen, die toeristisch-recreatief aantrekkelijk zijn...Herstructurering van de landbouw en inkomsten uit natuur- en landschapsbeheer en recreatie moeten de landbouw in deze gebieden een nieuw toekomstperspectief bieden (sociaal en economisch).

SGR, p8: Het ruimtelijk beleid is gericht op het instandhouden van de recreatief-toeristische basisstructuur en het waarborgen van de kwaliteit en de duurzaamheid daarvan...Hiermee wordt o.a. gewaarborgd dat mensen in de open lucht kunnen recreëren en hierdoor wordt een bijdrage geleverd aan de leefbaarheid van ons land en aan de revitalisering van het landelijk gebied (sociaal en economisch).

SGR, p12: Het is dan ook de bedoeling dat het SGR wordt uitgevoerd volgens de uitgangspunten...meer verantwoordelijkheid voor particulieren, evenwicht tussen ambities en financiële middelen (economisch).

1997

Landelijk Meerjarenprogramma Groene Ruimte, p7: In het kader van de actualisering van de VINEX is de realisatie van groen in en bij de nieuwe stedelijke gebieden voor de periode 2005-2010 aan de orde. De integrale benadering van wonen, werken, groen en infrastructuur is uitgangspunt. Het kabinet acht investeringen in groen in en nabij steden nu en in de toekomst noodzakelijk voor een kwalitatief hoogwaardig woon- en werkmilieu...Om voor experimenten en proefprojecten ruimte te bieden heb ik besloten de versterking van de samenhang van stad en land als prioritair thema binnen het onderdeel 'vernieuwing landelijk gebied' van het Stimuleringskader aan te merken...Ter vergroting van de betrokkenheid van maatschappelijke actoren – ook in financiële zin – bij investeringen in groen, ga ik in de komende periode verder op de reeds ingeslagen weg van het stimuleren van PPS. (sociaal en economisch)

Landelijk Meerjarenprogramma Groene Ruimte, p10: Tevens bevat het Stimuleringskader dat ik in 1997 wil invoeren impulsen voor het bevorderen van natuur- en landschapsbeheer buiten de EHS en voor het beheer van recreatieve voorzieningen (sociaal en economisch).

1999

POP, p5: Het Nederlandse bos is overwegend multifunctioneel van karakter. Het overheidsbeleid is gericht op vergroting van de oppervlakte recreatief en natuurlijk bos. Andere economische dragers van het platteland zijn in opkomst, zoals recreatie en toerisme (sociaal en economisch)

POP, p6: De ontwikkelingsstrategie is gebaseerd op twee uitgangspunten:...het creëren van nieuwe impulsen op het platteland, mede om het meer aantrekkelijk te maken voor stedelijke en rurale bewoners...Het platteland zal worden omgevormd van een primaire productieruimte tot een meervoudige gebruikruimte (sociaal).

POP, p5: Het overheidsbeleid is gericht op vergroting van de oppervlakte recreatief en natuurlijk bos. Andere economische dragers van het platteland zijn in opkomst zoals recreatie en toerisme...Het platteland met zijn kenmerkende rust, ruimte en identiteit wordt van steeds groter belang voor de stad en haar bewoners (sociaal en economisch).

POP, p6: Het platteland zal worden ontwikkeld van een primaire productieruimte tot een meervoudige gebruiksruimte...De strategie van het plan is uitgewerkt in een zestal doelen met daaraan verbonden een groot aantal 'operationele doelen'; kort samengevat gaat het om het volgende: ...bevorderen diversificatie economische dragers (verbreding agrarische bedrijfsvoering, niet-agrarisch georiënteerde activiteiten op en rond bedrijven), bevorderen van toerisme en recreatie (toeristische infrastructuur, toeristische activiteiten)...(sociaal)

Belvedere:, p7: de kern van de recente inzichten is dat cultuurhistorie niet alleen het behouden waard is, maar bovendien boeiende ontwikkelingsmogelijkheden biedt wanneer een synthese wordt gevonden tussen het behoud van de bestaande en het creëren van nieuwe ruimtelijke waarden. Hier ligt dan ook een gezamenlijke opgave van overheden en particuliere organisaties (sociaal en economisch)

Belvedere:, p10: Cultureel erfgoed is een belangrijke economische factor...Ook biedt cultuurhistorie grote mogelijkheden voor recreatie en toerisme (economisch)...Zeker in en bij verstedelijkte gebieden zijn er mogelijkheden cultuurhistorische kwaliteiten beter te benutten en te ontwikkelen. Zo fungeert het Groene Hart steeds meer als uitloopgebied of "binnentuin" van de Randstad, terwijl toerisme in toenemende mate een economische factor vormt voor gebieden buiten de Randstad (sociaal).

Belvedere:, p18: Door zuinig te zijn op ons cultureel erfgoed investeren we in ontwikkeling en versterking van identiteit, kennis, woongenot, vestigingsklimaat en toeristisch potentieel (sociaal en economisch)

Belvedere:, p27: Het platteland van Nederland gaat een nieuwe fase in: de overgang van een agrarisch productielandschap naar een gedifferentieerd consumptielandschap (sociaal en economisch).

Belvedere:, p57: De natuur in Nederland is in hoge mate door de mens bepaald. Zelfs in de meest 'natuurlijke' gebieden is de invloed van de mens onmiskenbaar...In de toekomst blijft het onderscheid tussen natuur en cultuur in Nederland complex en het is de vraag of de scheidslijn tussen natuur en cultuur in het landelijk gebied als zodanig zinvol is (sociaal).

Belvedere:, p74: Een verbrede inzet van cultuurhistorie als kwaliteitsimpuls voor de leefomgeving sluit hierop aan. Daarbij moet nadrukkelijk de relatie met bijvoorbeeld natuur en landschap, waterbeheer, recreatie en toerisme en architectuur versterkt worden om maatschappelijke meerwaarde te bereiken. Dit leidt tot verdere vermaatschappelijking van het cultureel erfgoed (sociaal).

2000

V&G, p.5: Ruim 2000 primaire agrarische bedrijven bieden agrotourisme aan...De totale bijdrage van de agrosector aan de toeristenindustrie is ca. 20.000 arbeidsplaatsen. Ze dragen bij aan het imago van Nederland als vakantie- en recreatieland (economisch)

V&G, p.9: 'Midden in de samenleving'.betekent voor ons dat het agro-foodcomplex maatschappelijk verantwoord produceert, met het gezicht naar de samenleving staat en door de samenleving wordt gewaardeerd....Voor het agrobedrijfsleven komt het erop aan om bij de afnemende marktondersteuning door de overheid, strategieën te ontwikkelen waarmee creatief wordt ingespeeld op de maatschappelijke behoeften (sociaal).

V&G, p15: hier wordt erkend dat er een diversiteit aan wensen leeft, maar dan t.a.v. voedsel: de verwachting is dat in 2010 zo'n 15% van de Nederlandse bevolking bestaat uit mensen met

een allochtone achtergrond. Door deze groep worden andere eisen gesteld aan voedsel...en verder: De groeiende belangstelling voor biologische producten in Europa past in deze ontwikkeling (sociaal)

V&G, p16: In het huidige tijdsbestek zijn bedrijven zich er steeds sterker van bewust dat zij niet alleen in een markt opereren, maar tegelijk ook in een maatschappelijke context...Door de invloed van maatschappelijke organisaties en media op het publieke debat worden ondernemers ook meer gedwongen rekening te houden met opvattingen die in de samenleving leven (sociaal).

V&G, p21: Dit betekent dat aandacht voor natuurlijke diversiteit, waterbeheer en landschapskwaliteit in en om het bedrijf van groot maatschappelijk belang is (sociaal).

V&G, p22: Daarnaast wordt indicatief uitgegaan van 10.000 ha. extra hoogwaardig groen bij de stad, gekoppeld aan nieuwe bouwopgaven...Op die manier kan worden voldaan aan de maatschappelijk behoefte aan een kwalitatief aantrekkelijk agrarisch cultuurlandschap. Daarnaast zal de overheid extra aandacht besteden aan de toegankelijkheid van het Nederlandse landschap voor recreatieve doeleinden (economisch en sociaal).

LNV-begroting 2000: Doordat stad en land nu weer meer oog voor elkaar krijgen, is de 'groene ruimte', niet meer alleen het domein van de boeren. Het is meer dan ooit publiek domein. Het platteland is ontsloten door de stedelijke cultuur en via media, mobiliteit en scholing en door de stedelijke bevolking, die rust en ruimte zoekt op het land....Uitbouw van de EHS vormt de ruggengraat voor dit tegenoffensief. Maar in een land waarin zoveel en zo sterke claims op de ruimte worden gelegd, is het van levensbelang dat 'de natuur' coalities aangaat...Maar in het verlengde daarvan moet, in samenwerking met bestuurlijke en maatschappelijke partners, het natuurbeleid verbreed en geoptimaliseerd worden. Met verbreding wordt bedoeld dat naast ecologische doelen ook andere maatschappelijke doelen gediend moeten worden, rekening houdend met de veelsoortige wensen die mensen en maatschappelijke actoren ten aanzien van de natuur hebben....Nieuwe functies, zoals andere vormen van bedrijvigheid, toerisme en recreatie en wonen winnen aan belang. In het ruimtelijk beleid zal hiermee rekening moeten worden gehouden. In het landelijk gebied zal zo goed mogelijk sprake moeten zijn van integratie of combinatie van functies (sociaal).

LNV-begroting 2000: Het recreatiebeleid van LNV rust op twee inhoudelijke pijlers, namelijk groen in en om de stad en recreatie en toerisme in het landelijk gebied. In 1999 is met EZ de lijn ingezet van integratie van recreatie en toerisme in breder beleid waar mogelijk en van interventie waar nodig...Ook stimuleert LNV de ontwikkeling van recreatief-toeristische mogelijkheden in samenhang met de voorgenomen natte natuurontwikkeling in o.a. het IJsselmeergebied, het kust- en duingebied en rond de rivieren en de zuid-westelijke delta.

LNV-begroting 2000: In het natuurbeleid worden deze kabinetsperiode vijf, deels nieuwe hoofdaccenten geplaatst...Binnen het centrale thema Natuur voor Mensen betreft het de volgende hoofdaccenten: ...er wordt geïnvesteerd in natuur in en nabij stedelijke gebieden, waarbij natuur- en landschapsbeheer door boeren wordt versterkt (sociaal);...er zal gezocht worden naar het verbinden van kosten en baten van natuur(beleid) door bijvoorbeeld PPS en fiscale regelingen (economisch).

Jaarverslag Natuurbeheer 2000: Deze thema's komen overeen met de thema's zoals deze in 1998 voor de directie zijn ontwikkeld. Dit zijn: ...het bevorderen van natuur in stad en land; evenwichtig investeren in economie en ecologie; ...het vergroten van de economische betekenis en het verbreden van de financiële basis van natuur (sociaal en economisch).

Jaarverslag Natuurbeheer 2000: Daarnaast is met Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur een duidelijke beweging te constateren van LNV naar de stad toe: de stad niet meer als vijand van het groen, maar als klant. In de nota zijn dan ook mechanismen aangekondigd (o.a. rood voor groen) om de bosaanleg bij de stad een nieuwe stimulans te geven (sociaal en economisch)

Jaarverslag Natuurbeheer 2000: Als uitwerking van de nota Milieu en Economie heeft N binnen LNV een brede discussie op gang gebracht over wat de economische betekenis van natuur kan zijn. De discussie moet in 2001 resulteren in het strategiedocument en een activiteitenplan (economisch).

2001

Beleidsbrief T&R, p3: De samenleving wordt meer heterogeen en de consument wordt kritischer en zelfbewuster...Dit vraagt om een diversificatie van het toeristische en recreatieve product gericht op individuele reizen en producten op maat (sociaal).

Beleidsbrief T&R, p5: Dit vertaalt zich in de volgende streefcijfers: een omzetgroei van NLG 57 mld. in 2000 tot NLG 75 mld. in 2005...(economisch).

Beleidsbrief T&R, p11: Beweging, ontspanning en natuurbeleving dragen bij aan de fysieke en mentale gezondheid van mensen. Recreatie is hierdoor steeds meer een basisbehoefte geworden...Tegen deze achtergrond zal daarom de komende jaren een actief beleid gevoerd worden om de mogelijkheden tot kwalitatief hoogwaardige openluchtrecreatie te vergroten. Wij richten ons daarbij op het vergroten van de kwaliteit van de woon-, werk- en leefomgeving in en om de stad en de recreatieve waarde van het landelijk gebied. Hierbij zal specifiek rekening gehouden worden met de wensen van met name kinderen, ouderen en allochtonen...Een toenemend deel van de stedelijke bevolking (kinderen, ouderen, allochtonen) is voor hun recreatie- en sportactiviteiten aangewezen op het groen in en om de stad (sociaal).

Beleidsbrief T&R, p12: Er is sprake van een onbalans tussen rood (verstedelijking en infrastructuur) en groen en tussen vraag en aanbod. Voor groen in de stad is een bedrag van NLG 100 mln. voor grootschalig groen over de periode 2000 t/m 2004 ter beschikking gesteld (vanuit LNV en VROM, uit het GSB en ISV, voor de G30-steden)...Daarbij gaat de aandacht de komende jaren vooral uit naar aansluiting op de behoeften van doelgroepen die meer dan gemiddeld aangewezen zijn op recreatievoorzieningen dicht bij huis: jongeren, ouderen, gehandicapten en met name allochtonen. Het huidige ontwerp, inrichting en beheer van het groen in de steden sluit momenteel vaak onvoldoende aan op de wensen van deze doelgroepen (sociaal).

Beleidsbrief T&R, p12: Onderzocht zal worden wat de mogelijkheden zijn om dit volledig door rode functies te laten financieren. Onder meer wordt een pilot gestart met het bedrijfsleven (economisch).

Beleidsbrief T&R, p13: De in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur voorgestane kwaliteitsverhoging in de EHS zal de bruikbaarheid van die EHS voor recreatie verder vergroten (sociaal).

NMP 4, p8: naast een gezond en veilig leven willen mensen op eigen wijze invulling geven aan een verdergaande kwaliteit van leven...Het gaat om de kwaliteit van de voeding, de woning, de leefomgeving, om de beleving van natuur en landschap, om recreatie en de kwaliteit van sociale contacten...(sociaal). Een belangrijke reden hiervoor is dat de gevolgen van ons gedrag voor het milieu en natuurlijke hulpbronnen niet altijd zichtbaar en merkbaar zijn, vooral

niet in een welvarende samenleving. Dit komt onder andere doordat de milieuschaarste onvoldoende in de prijzen tot uitdrukking komt (economisch).

NMP 4, p57/58: Er is een duidelijk contrast tussen stedelijk en landelijk gebied. Maar ook binnen het stedelijk gebied zijn er verschillen. Vanuit de drukke stad ligt rust, stilte en donkerte binnen handbereik door bijvoorbeeld stadsparken of bij steden gelegen wandel- of bosgebieden. Voor ieder individu bestaat de mogelijkheid om toegang te krijgen tot de kwaliteit die hij of zij wenst...Natuurgebieden vervullen bijvoorbeeld een functie voor natuur en biodiversiteit, maar ook voor de mens...(sociaal).

NMP4, p61: Prijzen weerspiegelen onvoldoende de schaarste van milieufuncties...Het is allerm minst eenvoudig het milieu in de prijzen te verdisconteren...En wie moeten de baten krijgen van een duurzaam beheer van de tropische regenwouden?...Zo ontbreken de economische prikkels om een probleem op te lossen (economisch).

NMP4, p191: De invulling van de kwaliteit van de leefomgeving verschilt van plek tot plek, van persoon tot persoon en ook van periode tot periode (sociaal).

SER-Advies, p52: De SER is voorstander van een verbreding van de activiteiten binnen de grondgebonden landbouw door het bevorderen van de natuur- en landschapsbeheerfunctie en in het verlengde daarvan groene recreatie... Daarvoor is nodig dat de maatschappelijke vraag naar natuur- en landschapswaarden, via overheid en maatschappelijke organisaties, wordt omgezet in het effectief betalen van een prijs ('wat is de natuur mij waard'. Het collectieve goed natuur en landschap (landelijke natuur) moet m.a.w. worden versterkt door het geven van een marktconforme vergoeding aan individuele landbouwers voor bijzondere inspanningen (uitgaand boven de GLP) Het Programma Beheer van LNV geeft hieraan uitvoering.

2002

SGR2, p8: Daarnaast bevat het SGR2 een aantal nieuwe ambities die voortvloeien uit de Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur, VINAC en Natte Natuur. Hierbij gaat het om vastgestelde maar nog niet financieel gedekte beleidsambities. De dekking hiervan zal deels gevonden moeten worden in de begrotingen van Rijk, provincies, gemeenten en waterschappen, maar ook het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en consumenten zijn belangrijke financiers voor de nieuwe ambities...voor het realiseren van bovengenoemde ambities is het niet alleen van belang dat deze gedragen worden door andere overheden en maatschappelijke partijen, maar ook dat dit zich vertaalt in grotere financiële bijdragen. (economisch).

SGR2, p.11: Het landelijk gebied is niet meer uitsluitend het domein van landbouw en natuur. De verstedelijking ruikt op, mensen zoeken rust en stilte, een plek om te recreëren en soms ook een plek om te wonen. Bovendien is een aantrekkelijk landschap van toenemend belang voor recreatie en toerisme en het vestigingsklimaat van ons land (sociaal).

SGR2, p.12: Het kabinet wil inzetten op meer inspanningen, ook door serieus werk te maken van rood-met-groen constructies, waarbij rood en groen integraal worden gerealiseerd ... De recreatieve aantrekkelijkheid kan verder toenemen door gericht te investeren in landschapskwaliteit en het vergroten van de toegankelijkheid van het landelijk gebied (economisch).

SGR2, p15: speerpunten van het beleid voor de komende vijftien jaar: impuls aan de realisering en kwaliteitsverbetering van het groen in en om de stad; verbeteren van de

toegankelijkheid van het landelijk gebied (sociaal), introductie van een systeem van groene diensten voor water, natuur en landschap (economisch).

SGR2, p18: Om het tekort aan groen niet verder te laten oplopen wil het kabinet dat uiterlijk vanaf 2010 verstedelijking gelijk op gaat met de aanleg van voldoende hoogwaardig groen, en er sprake is van integrale planvorming, uitvoering en financiering van rode en groene functies (sociaal en economisch).

SGR2, p20: Op dit moment worden de nieuwe stedelijke functies en de groene functies afzonderlijk ontworpen, uitgevoerd en gefinancierd. Het kabinet wil dat uiterlijk vanaf 2010 de verstedelijking gelijk op gaat met de aanleg van voldoende hoogwaardig groen. Stedelijke functies en groen moeten dan voortaan in samenhang worden ontworpen, uitgevoerd en gefinancierd: 'rood en groen in balans' (sociaal en economisch).

SGR2, p.20: Het kabinet streeft naar voldoende groen in de stad, die aansluit op de wensen van de gebruikers (sociaal).

SGR2, p.20: De natuur beperkt zich allang niet meer tot de ecologische hoofdstructuur en zelfs niet tot het landelijk gebied, ze dringt door tot ver in de stad. Spectaculaire natuur kan een extra waarde geven aan gebouwen. Dat is de nieuwe natuurbeleving (sociaal).

SGR2, p22: Groenstructuren om de stad vervullen een belangrijke functie voor de opvang van vooral dagrecreatie...Daarbij gaat het niet alleen om bossen, natuurgebieden, recreatieplassen en -terreinen, maar ook om wandel- en fietspaden tussen groengebieden onderling en tussen de groengebieden en de stad (sociaal).

SGR2, p32: De uitwerking van de ontwikkelingsgerichte landschapsstrategie moet opgenomen worden in het streekplan. Het streekplan moet inzicht bieden in o.a. de publieke functie en toegankelijkheid van het landelijk gebied. Dit in relatie tot het versterken van de beleving en de mogelijkheden voor wandelen en fietsen; de mogelijkheden van functiecombinaties (sociaal)

SGR2, p.91: Het beleid is ook gericht op het instandhouden van natuurgebieden buiten de EHS...(sociaal)

SGR2, p.127: De inzet van het kabinet is te komen tot een duurzaam en doelmatig beheer van het landelijk gebied tegen zo laag mogelijke kosten. Daarom wil het kabinet experimenteren met het toelaten van marktwerking in het beheer (zoals het Programma Beheer). Om de inzet van particulieren verder te verbreden wil het kabinet de volgende richtingen onderzoeken: bevorderen van zelfrealisatie, vergroten van de rol van particulieren bij de afronding van bestaande natuurterreinen, verbreding van de basis voor het beheer van natuur en landschap door de DLG de mogelijkheid te geven ook voor andere dan de traditionele natuurbeschermingsorganisaties gronden te verwerven (randvoorwaarde: t.b.v. maatschappelijke doelen), en vergroting van de marktwerking bij aanleg en beheer van groenblauwe dooradering en robuuste verbindingen (economisch).

SGR2, p127/128: Groene diensten zijn activiteiten of beheersmaatregelen gericht op de realisering van verdergaande maatschappelijke wensen waarvoor de ondernemer beloond moet worden: natuur- en landschapsbeheer binnen en buiten de EHS, toegankelijkheid van het landelijk gebied en beheer water worden genoemd. Van belang is dat aan de financiering van groene diensten ook de markt bijdraagt (economisch).

Jaarplan 2002, p4: Zo worden in de jaarbrief 2002 van de Bestuursraad vier strategische thema's genoemd: de maatschappelijke betekenis van natuur, nieuwe netwerken, vertrouwen in voeding en ontwikkeling van een agrarisch onderwijscomplex....(sociaal) De directie Natuur zal zich in het bijzonder richten op innovatiebeleid, m biotechnologie, de implementatie van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur, financiering van het natuurbeleid en de ruimtelijke en instrumentele doorwerking van de beleidsvoornemens in het SGR2 (economisch).

Jaarplan 2002, p8: Natuur is schaars en waardevol en duur...Daaraan hoeft niet alleen de overheid een bijdrage te leveren. Zo is natuur bijvoorbeeld van economische betekenis;...Diverse maatschappelijke sectoren kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een verbrede financiering voor het natuurbeleid, conform het streven van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur.

Jaarplan 2002, p11: Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur staat voor de verbreding van het natuurbegrip; natuur als gemeenschappelijk goed dat we koesteren en waarvan iedereen moet kunnen genieten. De zorg voor die natuur is dan ook niet alleen onze zorg: ook andere directies, bestuurslagen en maatschappelijke organisaties worden aangesproken op hun bijdrage (sociaal en economisch).

Jaarplan 2002, p13: Nog te vaak moet geconstateerd worden dat het natuurbeleid achter de stormachtige maatschappelijke en economische ontwikkelingen aanloopt en daardoor zich beperkt tot het zoveel mogelijk verminderen van de aantasting van natuur dan wel het verzachten ervan. Dit doet geen recht aan het belang van natuur en landschap voor de samenleving en het doet ook geen recht aan de mogelijkheden die juist die maatschappelijke en economische ontwikkelingen kunnen bieden om de natuurkwaliteit te versterken (sociaal en economisch).

Jaarplan 2002, p15: Ook buiten de EHS kent Nederland een groot aantal natuur- en landschapswaarden (sociaal).

Jaarplan 2002, p18: De directie Natuur kiest ervoor om de in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur ingeslagen weg van een verbreding van de verantwoordelijkheid een zwaarder accent te geven...Dat houdt in dat er (nog) betere afspraken over rollen en verantwoordelijkheden moeten worden gemaakt,...Het betekent ook dat een proces van 'loslaten en vertrouwen' op gang moet worden gebracht. Dit kan alleen met een goed en helder beheersinstrumentarium (sociaal en economisch).

Begroting 2002, p29: Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur-programma Versterking Landelijk Gebied, algemene beleidsdoelstelling:...bevorderen van groen in en om de stad; het verder ontwikkelen van gevarieerde recreatiemogelijkheden...(sociaal)

Begroting 2002, p29: Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur-programma Realisatie van de EHS (verwerving en inrichting): Algemene beleidsdoelstelling: ...het voldoen aan recreatieve behoeften; het creëren van een aantrekkelijk leefklimaat en vestigingsklimaat (sociaal).

Begroting 2002, p41: Er moeten mogelijkheden zijn om vanuit de markt te komen tot een aanzienlijke vergroting van de financieringsmogelijkheden van groen, een betere inhoudelijke afstemming van rood en groen en het beter onderling doen aansluiten bij de uitvoering van groene en rode projecten (economisch)

Hoewel de denkslag reëel is, ontbreekt de uitwerking in concrete activiteiten en financiering ervan nog.

A Wat is al wel uitgewerkt?

Onder uitwerking wordt hier verstaan dat uit de beleidsstukken duidelijk moet worden dat de beleidsmaker verder gaat dan enkel het formuleren van abstracte voornemens: het gaat dan bijvoorbeeld om het reserveren van budgetten, het plannen van activiteiten (bijvoorbeeld communicatie of onderzoek ten behoeve van een verbredingdoel). Er moet dus kortom een aanvang zijn gemaakt met de voorbereiding voor uitwerking in het beleid.

2000

LNV-begroting 2000: In het natuurbeleid worden deze kabinetsperiode vijf, deels nieuwe hoofdaccenten geplaatst...Binnen het centrale thema Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur betreft het de volgende hoofdaccenten: ...er zal gezocht worden naar het verbinden van kosten en baten van natuur(beleid) door bijvoorbeeld PPS en fiscale regelingen.

2001

Beleidsbrief T&R, p12: Er is sprake van een onbalans tussen rood (verstedelijking en infrastructuur) en groen en tussen vraag en aanbod. Voor groen in de stad is een bedrag van NLG 100 mln. voor grootschalig groen over de periode 2000 t/m 2004 ter beschikking gesteld (vanuit LNV en VROM, uit het GSB en ISV, voor de G30-steden)...Wat betreft het groen om de stad gaat het om het groen dat niet meer dan 5 a 10 km van de bebouwde kom ligt. Hiervoor is een taakstelling voorzien om in de periode tot 2013 te komen tot ca. 15.000 ha extra hoogwaardig groen dat recreatief aantrekkelijk is en goed toegankelijk...Dit [bepalingen Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur] betekent dat er in de periode tussen 2010 en 2020 boven op de bestaande taakstellingen nog eens 10.000 ha hoogwaardig groen om de steden gerealiseerd zal worden. Onderzocht zal worden wat de mogelijkheden zijn om dit volledig door rode functies te laten financieren. Onder meer wordt een pilot gestart met het bedrijfsleven.

SER-Advies, p17/18: Bij het aantreden van het kabinet is voor de periode tot 2010 een extra bedrag van bijna 3 mld. voor natuurbeleid uitgetrokken (naast 2 mld. van Verkeer en Waterstaat voor inpassing van infrastructuur). Het extra bedrag was voor een deel bestemd voor het opvangen van de stijging van de grondprijzen (bij de realisatie van de EHS) en voor een deel voor het realiseren van extra natte natuur en agrarisch natuur- en landschapsbeheer. Voor de beleidsintensivering (robuuste groene verbindingen tussen grote natuurgebieden, groen-blauwe dooradering en ontwerpgerichte landschapsaanpak) is tot en met 2020 circa 2 mld. gulden beschikbaar.

NMP4, 143: Ook is er een vernieuwing in het financieel instrumentarium noodzakelijk, die gericht is op maximale benutting van bestaande EU-kaders voor cross compliance en modulatie (het verbinden van een deel van de inkomenssteun aan voorwaarden met betrekking tot milieu, natuur, landschap en dierenwelzijn); het stimuleren van nieuwe arrangementen tussen boeren en burgers /consumenten, waarbij een particulier geldstroom richting platteland op gang wordt gebracht.

Pbdvml (electronische nieuwsbrief Ministerie van LNV) 18 april: project Lentevreugd als voorbeeldproject Natuuroffensief, voor bestuurlijke voortvarendheid van alle betrokken partijen en functiecombinaties

Pbdvml 18 april: consumentenplatform LNV, ten behoeve van het beter zicht krijgen op wensen en zorgen van consumenten, toetsen van beleidsoplossingen en opdoen creatieve beleidssuggesties.

Pbdvml 21 maart: Extra impuls Toerisme en recreatie: kwaliteit en economische waarde van recreatie en toerisme (beoogde omzetgroei van 25 mld. naar 34 mld. euro. Om de recreatiemogelijkheden in het landelijk gebied te vergroten wil LNV o.a. afspraken gaan maken met agrariërs over het openstellen van hun grond voor wandelaars. Verder vindt uitbreiding plaats van de lange afstand wandel- en fietspaden en wordt een netwerk ontwikkeld voor kleine waterrecreatie, zoals kanovaren en roeien. Aanleg van parken en ander groen moet het recreëren in en om de steden aantrekkelijker maken. Wandel- en fietspaden zorgen voor de aansluiting van het groen in en om de stad met het landelijk gebied.

Pbdvml 13 februari: bestuursovereenkomst en uitvoeringscontract gebiedsgerichte inrichting landelijk gebied 2002-2005. Voor 2002 heeft het rijk een bedrag van 412 mln. euro ter beschikking voor grondverwerving en landinrichting op het gebied van natuur, recreatie, bos en landschap, milieu, landbouw en water. Onder regie van de provincies worden gebiedsplannen en uitvoeringsprogramma's opgesteld...Belanghebbenden in het gebied kunnen vervolgens binnen dat kader projectvoorstellen indienen die bijdragen aan de beoogde kwaliteitsverbetering

Pbdvml 11 januari: agenda voor het platteland. Het beleid voor het landelijk gebied zal de komende periode nadrukkelijk gericht worden op de rol die dat gebied voor alle inwoners van Nederland speelt, of zij nu in het landelijk gebied of in de steden wonen en werken. De veranderingen die op til staan vergen een slagvaardige organisatie en een intensieve dialoog met alle betrokkenen... de agenda voor het landelijk gebied zal daarom in overleg met andere departementen, provincies, gemeenten en maatschappelijke organisaties worden opgesteld...Voor een deel van de plannen is reeds geld gereserveerd in meerjarenbegrotingen, daarnaast liggen plannen klaar die uitgevoerd kunnen worden zodra meer geld beschikbaar komt.

Pbdvml 28 november 2001: openstelling Natuurloket voor verschaffen informatie aan gemeenten, projectontwikkelaars en anderen.

Pbdvml 7 november 2001: Duits-Nederlandse internetdiscussie over de toekomst van de land- en tuinbouw: bijdragen vanuit allerlei maatschappelijke organisaties.

Pbdvml 11 oktober 2001: criteria voor projecten die ingediend kunnen worden voor steun vanuit het Plattelands-ontwikkelingsprogramma Nederland (POP): bevorderen van diversificatie van economische dragers, bevorderen van recreatie en toerisme (economisch), bevorderen van de leefbaarheid (sociaal).

Pbdvml 18 september 2001: ophoging begroting LNV met 233 mln. euro t.o.v. meerjarencijfers begroting 2001, ten gevolge van o.a. extra uitgaven op het gebied van voedselveiligheid en diergezondheid, duurzame landbouw en agrarisch natuurbeheer...

2002

Jaarplan 2002, p18: De directie Natuur kiest ervoor om de in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur ingeslagen weg van een verbreding van de verantwoordelijkheid een zwaarder accent te geven...Dat houdt in dat er (nog) betere afspraken over rollen en verantwoordelijkheden moeten worden gemaakt,...Het betekent ook dat een proces van

'loslaten en vertrouwen' op gang moet worden gebracht. Dit kan alleen met een goed en helder beheersinstrumentarium (sociaal en economisch).

Jaarplan 2002, p38: Eerste prioriteit in 2002 zijn:...1. fiscale zaken: onderzoek naar bijdrage natuur in Belastingplan 2003;...Financiële onderbouwing regeerakkoord onderdeel Natuur...Tweede prioriteit binnen dit team is: 1.verbrede financiering: verkenning naar nieuwe financieringsstructuur groene ruimte (o.b.v. SGR2 en Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur)...Posterieur binnen dit team zijn: de verkenning van de natuur als economische drager (bijv. in maatschappelijke kosten-batenanalyses) [toegekend als prioriteiten aan het team Financiering: nog niet in e begroting terug te vinden].

Begroting 2002, p33: beleidsinstrumenten voor GIOS: convenanten Rijk-individuele steden gebaseerde op het Grote Steden beleid, Wet stedelijke vernieuwing en ISV Groen in de stad); bufferzoneconvenant VROM-LNV, het LNV verwervings- en landinrichtingsinstrumentarium, regeling Kwaliteitsimpuls Groene Hart (Groen om de stad) [voor begroting, zie tabel conclusies]

Begroting 2002, p34: beleidsinstrumenten voor realisering gevarieerde recreatiemogelijkheden in het landelijk gebied: het LNV verwervings- en landinrichtingsinstrumentarium, Regeling Versterking Recreatiesector, rijksbijdrage SBB, deelname Wet gemeenschappelijke regelingen m.b.t. Recreatieschappen Midden-Delfland en Grevelingen.[voor begroting, zie tabel conclusies].

B Wat is nog niet uitgewerkt?

2000

V&G, p21: de verantwoordelijkheid voor een zekere basiskwaliteit van het landschap en de (agro)biodiversiteit ligt in de eerste plaats bij de grondgebruikers. Zij moeten 'landschappelijk verantwoord' ondernemen. De maatschappelijke eisen op bijvoorbeeld het gebied van landschapskwaliteit, natuurwaarden en goed waterbeheer zullen in 2010 zijn vertaald in zogeheten codes voor 'goede landbouwpraktijk'.

2001

Jacobs, p15: "Natuur moet aansluiten bij de wensen van mensen en bereikbaar, toegankelijk en bruikbaar zijn" Voor een serieuze uitwerking zou men deze materie moeten gaan problematiseren, de vraag stellen wat mensen dan precies willen. In de nota is daar echter niets van terug te vinden....

Jacobs, p18: Maar in de nota worden de mensenwensen enzovoorts genoemd, en daarna de natuurstrategieën zonder dat van het een naar het ander is geredeneerd. Bijna alle natuur wordt verondersteld goed te zijn voor mensen. Mensen zijn zo een soort smoesje voor op ecologische noties gestoelde belangen.

Jacobs, p19: De uitwerkingen zijn vooral op ecologische concepties gestoeld, er kan dus ook niet van uitgelegd worden waarom juist die uitwerkingen het best tegemoet zouden komen aan mensenwensen.

Jacobs, p.34: Echter, de pretentie die sommigen eraan koppelen dat we nu weten hoe het zit met de mensenwensen deugt niet. Ten eerste is het niet dé, maar een enquête met allerlei inherente beperkingen, wat de uitkomsten een bepaalde vrijheidsgraad meegeeft. Ten tweede gaat het om wensen van de gemiddelde Nederlander, terwijl beleid uiteindelijk in de uitvoering te maken krijgt met een specifieke groep Nederlanders.

Jacobs, p41: Dan is de innovatie van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur in ieder geval dat het thema Mensenwensen is genoemd...Dit is ook te interpreteren als een uitnodiging om mensenwensen-verhalen en -concepten te gaan ontwikkelen die in de toekomst een rol zouden kunnen gaan spelen.

SER-Advies, p17/18: Daarnaast zal worden onderzocht wat de mogelijkheden zijn om rood en groen zoveel mogelijk in samenhang te realiseren en groen mede door rode functies te laten financieren (rood voor groen).

SER-Advies, p32: In de nota worden de verantwoordelijkheden van de verschillende bedrijfssectoren weergegeven. Onduidelijk is wie nu precies wordt aangesproken: koepelorganisaties of de afzonderlijke ondernemers. Ook is opmerkelijk dat beleggers en projectontwikkelaars niet genoemd worden. Deze partijen zullen echter wel degelijk betrokken moeten worden bij het natuurbeleid en hebben ook hun verantwoordelijkheden op dit terrein. De Nota spreekt ook over het voornemen van het afsluiten van convenanten. met een aantal sectoren, bijvoorbeeld de landbouw. In de praktijk is dit (nog) niet waar te nemen: het wordt meer ingevuld door middel van andere mechanismen. Een belangrijke vraag is dan ook hoe de rijksoverheid het afsluiten van convenanten. wil gaan operationaliseren.

SER-Advies, p38/39: In het sturingsmodel dat de nota schetst is de rol van gemeenten onduidelijk...Op dit punt is een meer getrapte structuur in het sturingsmodel gewenst...Door de betrokkenheid van gemeenten en waterschappen bij de opstelling van gebiedsprogramma's ontstaan formele procedures en krijgen gebiedsprogramma's democratische legitimatie.

SER-Advies, p41: Samenwerking met private partijen is een belangrijke conditie om de ambities van de nota te realiseren. In de nota wordt hier beperkt aandacht aan besteed. Dit kan verder uitgewerkt worden.

SER-Advies, p48: De overheid zal een beroep moeten kunnen doen op medefinanciering door private partijen indien deze een belang hebben bij de investeringen in de natuur en /of het landschap. Tegen deze achtergrond is het van groot belang dat het kabinet meer inzicht geeft in de mogelijke financiële gevolgen van de in de nota verwoorde ambities voor de 21^e eeuw en in de mate waarin het kabinet een beroep wil doen op private medefinanciering. Het ontbreken van een goede financiële onderbouwing beschouwt de commissie als een duidelijke tekortkoming van de nota.

2002

SGR2, p8 In deel 3 zal het nieuwe kabinet duidelijkheid verschaffen (over de mate waarin financiering voor ambities gevonden kan worden uit o.a. financiële betrokkenheid van andere partijen).

SGR2, p15: De nieuwe ambities zijn op dit moment nog niet van dekking voorzien. In de periode tussen deel 1 en 3 wordt met betrokken partijen nagegaan in welke mate met de realisering van deze ambities al voor 2010 een aanvang kan worden gemaakt. Dit is afhankelijk van de mate waarin voor de periode tot 2010 financiële dekking kan worden gevonden... In het deel 3 van SGR2 zal helder worden aangegeven in welke mate voor 2010 met de realisering van welke ambities kan worden gestart.

SGR2, p35: Het SGR2 bevat een verdere uitwerking van de beleidsbrief (Toerisme en Recreatie, 2001). Voor deel 3 zal in nauwe samenwerking met provincies, gemeenten, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties een nadere uitwerking plaatsvinden naar een concreet actieprogramma.

SGR2, p121: Het kabinet zal tussen deel 1 en 3 onderzoeken hoe een grotere financiële betrokkenheid van andere overheden, maatschappelijke organisaties en private partijen gerealiseerd kan worden, mede in relatie tot de verantwoordelijkheidsverdeling.

SGR2, p134: Geagendeerde onderwerpen die in het SGR2 nader zijn uitgewerkt en ruimtelijk vastgelegd, maar nog niet in financiële zin: opheffen van het tekort aan recreatief groen, met name in het westen van het land in de buurt van steden (groengebieden en groene verbindingen): voor de realisering hiervan zullen naast middelen van het rijk ook middelen van andere overheden en partijen, waaronder het bedrijfsleven, nodig zijn. Deels zal hierbij ook rood met groen moeten worden gefinancierd (economisch). Ook herstructureringsmaatregelen van de landbouw, ingegeven door overwegingen van natuur, milieu en landschap, waarbij de benodigde investeringen grotendeels door het bedrijfsleven zelf worden gefinancierd. Tussen deel 1 en 3 van het SGR2 zullen de mogelijkheden voor aanvullende financieringen worden onderzocht.

Bijlage 2 Beoordeling enkele nota's door informanten Alterra

In dit onderdeel worden de conclusies weergegeven van een drietal interviews met deskundigen van Alterra op het gebied van het natuurbeleid (dhr. C. van Vliet, J. Klijn en F. Veeneklaas). De volgende vragen werden gesteld:

- Is er sprake van verbreding in het natuurbeleid in de periode 1990 tot 2000?
- Zo ja, welke verbreding?
- Welke motieven worden aangedragen voor deze verbreding?

De volgende nota's zijn volgens de respondenten bepalend geweest voor het natuurbeleid in de periode 1990 tot 2000: het Natuurbeleidsplan, de Nota Landschap en het Bosbeleidsplan. Deze nota's worden hier kort besproken.

Accenten in nota's

De nota's zijn gescand op de volgende accenten:

- Economische accenten, deze hebben betrekking op economische activiteiten, de mogelijkheden om deze te ontplooiën, werkgelegenheid en inkomensvorming.
- Sociale accenten, deze hebben betrekking op de mogelijkheden voor bewoners om een bepaalde levensstijl en leefkwaliteit te bereiken. Bij het sociale aspect staat de mens, individueel en in groepsverband centraal. Hierbij spelen de woning, het dorp en de streek een centrale rol.
- Ecologisch accenten, deze hebben betrekking op (duurzaam behoud herstel en ontwikkeling van) natuur-, bos- en landschapswaarden.
- Culturele accenten, deze hebben betrekking op aardkundige, cultuurhistorische en belevingswaarden.

De onderstaande tabel geeft aan waar de accenten in de verschillende nota's liggen.

Tabel: Accenten in Natuur nota's van LNV

	Economisch	Sociaal	Ecologisch	Cultureel
NBL 1990			x	X
Nota Landschap 1992	x		x	X
Bosbeleidsplan 1994	x		x	X

Natuurbeleidsplan (1990)

Het Natuurbeleidsplan (NBP) plaatst een zwaar accent bij het ecologische belang. Het uitgangspunt van het plan is het scheppen van een duurzame natuur. De ecologische hoofdstructuur wordt als middel voor duurzame instandhouding, ontwikkeling en herstel van de natuurwaarden ingezet en vormt de basis voor het natuurbeleid.

Ook het culturele belang krijgt veel aandacht. Deze aanzet tot verbreding in het NBP vindt plaats in het beleid voor landschapsbehoud. Centraal staat hierbij het handhaven van de cultuurhistorische waarden, de aardkundige waarden en de belevingswaarden van het landschap. Het motief voor deze verbreding was dat het rijk met dit beleid wil voorkomen dat het Nederlandse landschap steeds eenvormiger wordt.

(Een andere verbreding is dat er functiecombinaties met landbouw werden gemaakt. Het voorstel was om natuurvriendelijke landbouw te stimuleren door het geven van een eenmalige subsidie).

Realisatie NBP:

- Het Natuurbeleidsplan schetst een beleid voor natuur en landschap dat in nauwe samenwerking met de andere overheden moest worden uitgevoerd. Het rijk was daarbij verantwoordelijk voor het initiatief bij het beleid gericht op internationaal of nationaal belangrijke natuur- en landschapswaarden. Voor de regionaal of lokaal belangrijke waarden lag het initiatief bij provincies en gemeenten. Vooral de provincies hadden een belangrijke taak bij de realisatie van de ecologische hoofdstructuur. Het rijk moest het totstandkomen van provinciale natuurbeleidsplannen stimuleren.
- Hoewel de uitvoering van het NBP achter op schema loopt (Natuurbalans 2000), is het een succes. Het beleid is eenvoudig van opzet en biedt een duidelijk instrument (EHS) om het beleid uit te voeren. Tevens was er veel geld beschikbaar.

Nota Landschap (1992)

In de Nota Landschap krijgen culturele, ecologische en economische belangen veel aandacht. Deze belangen komen tot uiting in de drie criteria waaraan een landschap moet voldoen, wil deze over een goede landschappelijke kwaliteit beschikken:

- het landschap moet esthetisch waardevol zijn. De ontstaansgeschiedenis moet ervaren kunnen worden, er moeten oriëntatiemogelijkheden in het landschap aanwezig zijn en het landschap moet een ervaring van schoonheid oproepen;
- het landschap moet ecologisch waardevol zijn, dat wil zeggen dat ecologische mogelijkheden worden benut en ecosystemen de kans krijgen zich duurzaam te ontwikkelen;
- het landschap moet een goede en duurzame economisch-functionele basis vormen voor de verschillende vormen van grondgebruik (zoals landbouw, wonen, verkeer en recreatie), op zo'n manier dat ze goede en passende ontwikkelingsmogelijkheden krijgen en de ruimte doelmatig wordt benut.

Realisatie Nota Landschap:

- Rijksoverheid, lagere overheden en particulieren hebben gedeelde verantwoordelijkheid voor de uitvoering van het beleid. Het Rijk heeft zowel een actieve als een stimulerende rol.
- Het beleid moest doorwerken naar andere beleidsvelden. Zowel facetbeleid zoals Ruimtelijke Ordening en het milieu- en waterbeleid, als sectoraal beleid zoals landbouw, natuur, recreatie, bosbouw, infrastructuur etc.
- De kwaliteit van het landschap wordt sterk beïnvloed door het ruimtelijk beleid. Daarnaast is het beleid nooit goed 'van de grond' gekomen. Concrete uitvoeringsinstrumenten ontbreken om het beleid daadwerkelijk vorm te geven.

Bosbeleidsplan (1994)

Het hoofdlijnen van het bosbeleidsplan (1994) zijn:

- Duurzame instandhouding van het bosareaal
- Optimaal vervullen van de functies van het bos (recreatie, houtproductie, natuur, landschap en milieu)
- Uitbreiding van het bosareaal

Afgeleid van deze hoofdlijnen kan gezegd worden dat ecologische, culturele en economische belangen een belangrijke plaats hebben in het bosbeleid.

Realisatie Bosbeleidsplan:

- De centraal sturende rol van de rijksoverheid neemt af. De rijksoverheid bepaalt het beleid vaker op hoofdlijnen en laat de precieze invulling en uitvoering vaker over aan de provincies en gemeenten. Ook van particulieren wordt een eigen verantwoordelijkheid verwacht voor het bosbeheer.
- De voortgang van bosuitbreiding loopt achter bij de taakstelling.
- Recreatie heeft altijd een plaats gehad in bosbeleidsnota's. De mate van belang van recreatie is toegenomen.

Waarom verbreding?

Raad voor het Landelijk Gebied (1998) citaat:

'De raad is van mening dat de vermaatschappelijking van de natuur en de vernatuurlijking van de maatschappij vraagt om verbreding van het natuurbeleid, met name om meer aandacht voor gebruik en beleving van de natuur door de mens. Ten dienste van de natuur, maar ook ten dienste van de mens. Ook hier vindt de raad dat er niet minder van het één, maar wel meer van het ander moet komen, in en buiten natuurgebieden. Dit kan tevens bijdragen aan het draagvlak voor het bestaande natuurbeleid'.

'De raad constateert dat de belangstelling voor natuurgebieden en voor de natuur in het algemeen groeit. De groei van persoonlijke betrokkenheid bij de natuur legt ook een grotere claim op de natuur. Dit kan en moet leiden tot verbreding van de functie van natuur en natuurgebieden'.

Conclusies geïnterviewden:

- De bewustwording van natuur is toegenomen;
- Natuurorganisaties (WNF, NM) bulken van het geld en kopen grond voor natuurontwikkeling;
- De overheid 'zit in de slappe was', geld genoeg;
- Boeren zijn bereid om hun grond te verkopen;
- Welvaart: er is ruimte voor recreatie nodig;
- Er is geen andere keuze. Verdiept men zich niet in de wensen van de mensen dan zal het beleid niet werken door gebrek aan draagkracht. De overheid realiseert zich dat en door de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur laten ze zien dat het 'menens' is;
- de financiële grondslag moet verbreed worden, niet-overheidspartijen moet men interesseren (burgers, projectontwikkelaars, waterwinningbedrijven etc.);
- het politieke draagvlak moet verbreed worden.

Bijlage 3 Interviewverslagen

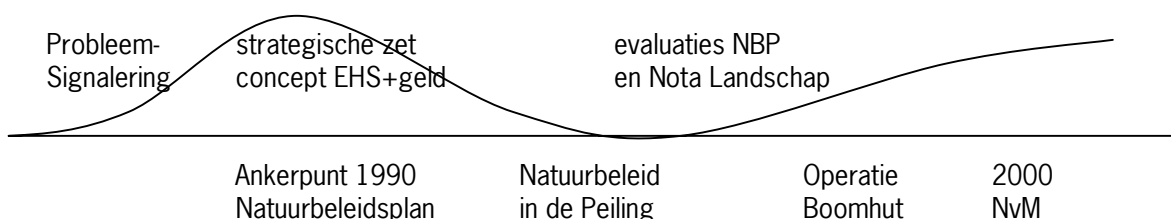
Hieronder worden de interviewverslagen weergegeven van gesprekken met een viertal sleutelpersonen voor het onderzoek. Deze mensen zijn geselecteerd op basis van hun betrokkenheid bij de totstandkoming van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. Zo zijn de heren Perik, Kolkman en Van de Klundert bij Operatie Boomhut (een project dat de basis heeft gelegd voor de nota) betrokken geweest als respectievelijk vertegenwoordiger voor Directie Natuur, projectleider binnen Alterra, en initiator en vertegenwoordiger voor Directie GRR. Alle drie waren leden van het projectteam. Mevrouw Zonneveld heeft meegedacht binnen Natuurmonumenten over de inbreng die Natuurmonumenten heeft geleverd aan de nota. Inmiddels zijn twee respondenten van werkgever veranderd: de heer Van de Klundert werkt momenteel bij de Vromraad in Den Haag en de heer Perik binnen LNV bij Directie GRR.

Interview dhr. Andre Perik, ministerie LNV, GRR

Den Haag, 2 april 2002
13.30 – 15.00 uur

Belangrijke impulsen in het ontstaan van verbreding in het natuurbeleid

In het ontwikkelingsproces van verbreding erkent de respondent drie ijkpunten: het hele proces startte volgens hem met het project Natuurbeleid in de Peiling, van Arjen Bosch (directie Noord). Met Operatie Boomhut werd vervolgens de aanloop genomen naar de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. Het eerstgenoemde project bracht omstreeks 1994 de maatschappelijke krachten op het gebied van natuur in beeld (door een netwerkachtige analyse). Met vele betrokken organisaties werd gesproken over hun inbreng, mening etc. met betrekking tot natuur. Dit interactief en open opgezette project wekte hoge verwachtingen bij de respondenten: men verwachtte dat er met de vele informatie, over hoe er door derden (politiek, landbouw, natuurorganisaties, projectontwikkelaars etc.) tegen natuur aan werd gekeken, het beleid aangepast zou worden. In dit project is door de sterke aandacht voor partijen en meningen volgens de respondent de verbreding van het natuurbeleid wellicht al op de kaart gezet. Dit strandde volgens Perik enigszins, doordat er bij LNV te weinig perspectief aanwezig was op wat men eigenlijk precies wilde met de informatie. Het Natuurbeleidsplan slaagde als sectorale nota in eerste instantie wel, door kenmerken als een helder concept, het beschikbaar stellen van instrumenten en middelen, in plaats van in de probleembeschrijving te blijven hangen. In latere perioden bleek de uitvoering lastiger als gevolg van draagvlakproblemen e.d.

Figuur: Beleidslevenscyclus Maatschappelijke aandacht voor Natuurbeleid

Met het Natuurbeleidsplan kwam de maatschappelijke aandacht voor natuur in de beleidscyclus in een piek (zie figuur), die daarna tijdens de uitvoering weer afzwakte. Met het uitbrengen van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur is deze aandacht weer toegenomen (al denkt de respondent dat deze aandacht minder glorieus toenam dan bij het NBP). Hierin zijn de aandachtspunten het vervolmaken van de EHS, maar worden ook nieuwe dingen uitgezet.

Naarmate de uitvoering van het Natuurbeleidsplan verder vorderde, kwam het dichter bij de mensen te staan (van nationaal naar regionaal en lokaal niveau). Hier ontstonden problemen met het draagvlak (bijvoorbeeld in Gaasterland); het beleid zat inhoudelijk goed in elkaar, maar er was verzuimd voldoende aandacht te besteden aan maatschappelijk draagvlak. In Operatie Boomhut werd dit opgepakt. Het doel van OB was het aanleveren van bouwstenen voor de nieuwe nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur, met als vragen:

- Hoe zit het met het draagvlak voor natuur;
- Wat willen burgers?

Met deze vragen ging LNV meer vraaggeoriënteerd dan aanbodgestuurd werken. OB begon met een filosofendebat, heeft veelvuldig gebruik gemaakt van onderzoek en moest eindigen met een presentatie /terugkoppeling van de bouwstenen die het project had opgeleverd. Centraal stond de maatschappelijke vraag naar natuur. Door de bestuursraad van LNV werd hier ook het onderwerp 'functiecombinaties' aan toegevoegd, omdat men dacht dat hier wel eens de oplossing kon liggen: Door slimmer om te gaan met de ruimte dacht men de druk op de natuur te kunnen verkleinen; Natuur werd gezien als een van de te combineren functies: in de praktijk bleek dat de beleidsdoelen met betrekking tot de te realiseren natuur onder druk kwamen: met functiecombinaties werd volgens de respondent enigszins aanbodgericht toch nog geprobeerd zoveel mogelijk te realiseren van de oorspronkelijke doelen.

Operatie Boomhut is er volgens de respondent echter onvoldoende in geslaagd om als verkenning de inhoud van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur te bepalen. Hoewel de rol en betekenis van burgers nadrukkelijker wordt onderkend.. De nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur is er volgens Perik onvoldoende in geslaagd om verbredingsdenken naar andere maatschappelijke (probleem-)velden aan te brengen.. Het project OB was enerzijds kwetsbaar door het gebrek aan richting en opdracht; anderzijds was dit juist ook het sterke punt, waarmee veel informatie boven tafel is gekregen. Uiteindelijk is er te weinig voordeel uit deze informatie gehaald voor Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. In het bijzonder kwam dat tot uiting in de beperkte doorwerking in NVM van de grootschalige publieksenquête van Intomart.

Vormen van verbreding in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur ten opzichte van het Natuurbeleidsplan

Uit de vorige beschrijving van het proces blijken zowel sociale, als ook bestuurskundige motieven voor verbreding een rol te spelen. Ook economische motieven spelen echter een rol volgens Perik: het geven van verantwoordelijkheid aan andere partijen. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur heeft als doel bijvoorbeeld aan te willen geven wat er met Rood voor Groen mogelijk is. Iedereen is het er volgens hem wel over eens dat rood groen kan financieren maar dat dit voor 100% doorvoeren onhaalbaar is.. De richtlijn van de nota is dat ook andere (maatschappelijke) partijen zich verantwoordelijk gaan voelen voor natuur. Met een iets ander accent zie je deze tendens ook in de praktijk opduiken: bedrijfsleven wil steeds vaker met de overheid samen optrekken. Ook de 'rode' organisaties willen dit steeds meer, zoals bijvoorbeeld blijkt uit er een steeds grotere opkomst van deze partijen te zien is in door LNV georganiseerde bijeenkomsten. Ook LNV zelf doet hier inspanningen voor. Zo is zij aangehaakt bij de Verstedelingsgesprekken die VROM organiseerde, en heeft het ministerie

in de Vijfde Nota aangegeven dat binnen de rode contouren de groene ontwikkelingen met de rode ontwikkelingen in balans moeten zijn. Maar er zit volgens de respondent wel een grens, zelfs een fysieke grens, aan wat je aan groen door rood kan laten betalen. Buiten de rode contouren wordt het een stuk lastiger om de relatie tussen rood en groen te leggen.

Verbreding binnen het ministerie van LNV

Vanuit het takenpakket (incl. veel interdepartementale afstemming/ samenwerking) van de directie GRR ligt het in vergelijking met DN meer voor de hand dat natuur naast andere functies beschouwd moet worden. Tussen de directies zie je wat dat betreft wel verschillen. Directie Landbouw bleek echter verrassend goed mee te denken: hier heeft men de slag naar integraal denken al redelijk gemaakt, mede door toedoen van de beslissing om NVMNVN in eerste instantie onder gezamenlijke verantwoordelijkheid met o.a. DL en GRR uit te voeren. Hierdoor is het draagvlak binnen het ministerie voor een breed natuurbeleid volgens de respondent toegenomen. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur is inmiddels ook binnen directie Natuur ingedaald in de lijnorganisatie. Door onder andere een reorganisatie hier wordt de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur nu als basis voor het handelen van alle nieuwe teams ingezet, in plaats van opgeknipt te worden voor alle sectorale teams. Wat betreft Rood voor Groen komt de meeste menskracht nu zelfs van directie GRR. Het denken in verschillende kampen gebeurt nauwelijks meer, de verdeling van klussen en onderwerpen is meer een pragmatische keuze. Het onderscheid tussen verbreders en veiligstellers is slechts nog een achterhoedegevecht volgens Perik: de bloedgroepen van begin jaren 90 zijn verdampt, door onder andere reorganisatie, pensionering etc. Vroeger hadden beide kampen hun eigen consulenten, met achterban en steunpunten; dat is steeds meer geïntegreerd, tot zelfs één nota: Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. Er worden ook steeds meer mensen als bestuurskundigen aangenomen, die zijn opgeleid om breder dan sectoraal te denken.

NB de oriëntatie op landschap, natuur in stedelijk gebied zijn allemaal uitingen van verbreding binnen LNV.

Vershil in filosofie tussen Operatie Boomhut en Natuur voor Mensen

In de verschillende programma's van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur komt de mens en haar wensen (bijvoorbeeld recreatie) uiteindelijk te weinig aan bod: het is slecht uitgewerkt, en er zijn weinig concrete beleidsinspanningen geformuleerd. Volgens de respondent is het belangrijk dat er veel meer systematisch naar wensen gepeild moet worden. Signalen over dergelijke wensen komen wel enigszins uit de samenleving zelf, bijvoorbeeld uit peilingen van de ANWB, maar er zijn meer peilingen en monitoring nodig, zoals bijvoorbeeld door de directie Wonen van VROM gebeurt. Die heeft woonmilieus bedacht, als antwoord op een systematisch onderzochte maatschappelijke vraag. SGR2 gaat al meer deze richting op. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur is echter nog teveel naar binnen gericht. Beleidsinspanningen zouden meer uitgewerkt moeten worden; meer reageren op de maatschappelijke vraag hoeft ook niet slecht te zijn voor de natuurkwaliteit: er moet dan wel ook voldoende gecommuniceerd worden over wat het rijk doet aan de natuur, waarom, en wat men nastreeft.

Interview mw. Titia Zonneveld, Natuurmonumenten

's-Gravelande, 3 april 2002
13.00 – 14.00

Impulsen voor verbreding (geschiedenis)

In de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur probeerde men met name EHS-stukken met elkaar te verbinden; de respondent gaf in haar commentaar hierop tegengas. Zij vindt namelijk dat er dan ook iets te verbinden moet zijn, en dat er dus meer aandacht voor kwaliteit moest komen. Toen de nota uitkwam, was NM niet echt tevreden over de mate waarin er naar hen geluisterd was, al vond men de verbreding in de nota wel een stap in de goede richting.

Als reactie op de nota hebben NM en de andere natuur- en milieuorganisaties (de Landschappen, Stichting Natuur en Milieu, Staatsbosbeheer en de Vogelbescherming) hun input met elkaar afgestemd. Op het moment dat in begin september de Natuurbalans uitkwam, gaf men gezamenlijk aan te vinden dat het nodig was dat er wat extra's gebeurde om de realisatie van de EHS te versnellen. De uitgebrachte Natuurbalans diende als ondersteuning van deze stelling. Men kreeg steun in de rug hierbij van een Kamermotie eind september, waarin gesteld werd dat de EHS en de Randstadgroenstructuur een extra impuls nodig hadden. NM had een bijdrage aan deze motie geleverd. De motie vraagt de regering een plan te maken, waarbij de krachten van natuur- en milieuorganisaties en andere maatschappelijke organisaties (zoals de Unie van Waterschappen en de ANWB) gebundeld moeten worden om dit plan zelf in te vullen. Ook leefde het idee dat LNV dit plan niet alléén moest maken, omdat zij niet alle randvoorwaarden kon bereiken, en onvoldoende middelen hiervoor had. Men had ook de andere ministeries nodig, en dus was er een andere aanpak binnen LNV nodig. Hierover wilde de gezamenlijke organisaties een stevig geluid laten horen: dit werd het rapport 'Nederland Natuurlijk', wat extra indruk moest maken door ook de sectoren water en recreatie erbij te betrekken.

De ontwikkeling die LNV nu doormaakt, de sociale verbreding, sluit aan bij de ontwikkeling die NM zelf doormaakt, zoals bijvoorbeeld tot uiting komt in het openstellen van natuurgebieden voor mensen. Het motief hiervoor is volgens Zonneveld met name pure noodzaak: het aankweken van eigen verantwoordelijkheid voor natuur bij mensen, en het bereiken van draagvlak. Zij weet niet of deze ontwikkelingen bij LNV en NM elkaar beïnvloed hebben, maar de verbreding binnen NM is volgens haar geen gevolg van de verandering binnen LNV. Deze verandering binnen NM geeft intern wel enige strijd, er zijn immers nog wel beheerders van de oude stempel. Er zijn ook wel gebieden die geen mensen kunnen verdragen; deze zouden door slimme zonering voor recreatie ook beschermd kunnen worden. De scheiding tussen 'scheiders en verbreders' is echter wel duidelijk aan het veranderen, zeker al zolang de respondent bij NM werkt (4 jaar).

Verskil in reikwijdte tussen oud natuurbeleid en Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur

De respondent heeft hier weinig idee over. In ieder geval ging het Natuurbeleidsplan van 1990 niet zozeer over de mensen. Het was zeer belangrijk om de EHS goed neer te zetten, en het was goed dat doelen (natuurdoeltypen etc) en te verwachten resultaten goed werden aangegeven, maar er stond niets over wat mensen daar uiteindelijk mee moeten. Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur besteedt echter nu onvoldoende aandacht aan de natuurkwaliteit

(tabellen gaan enkel over hectares), enkel aan het verbinden van gebieden. Het stoort de respondent met name dat er niet aangegeven wordt WAT er verbonden moet worden. Robuuste Verbindingszones moeten bijvoorbeeld zowel vergroten als verbinden, maar geven geen kwaliteitsvoorwaarden.

Motieven voor verbreding bij LNV

Dit zou volgens Zonneveld een draagvlak verhaal moeten zijn; het motief zou moeten zijn dat het nodig is om uit te leggen waarom natuurbeleid nodig is, en er geld aanwordt besteed. Voor wat betreft de beleidsuitvoering is ook samenwerking met maatschappelijke organisaties (zoals beheerders) nodig. De overheid zou hier meer uit kunnen halen dan ze nu doet. LNV is volgens de respondent niet gewend om samen te werken: men is gewend inbreng te vragen, maar vindt het niet normaal vervolgens verantwoording af te leggen over wat er met die informatie gebeurt en waarom. Elkaar informeren is nieuw. LNV is volgens de respondent gewend de dienst uit te maken, en niet om met anderen rekening te houden. Dat gebeurt volgens haar vaak dan ook niet: bij gescheiden acties informeert LNV NM niet, terwijl dit wel afgesproken was.

Tegenstanders van verbreding

Verbreding is volgens NM goed, als je maar wel voldoende natuur overhoudt. Je moet dus niet al je doelen laten varen en enkel nog over 'groen' spreken. De Vogelbescherming is hier volgens Zonneveld het meest kritisch op (bijvoorbeeld richting recreatie uit angst voor verstoring), maar dit ziet ze eerder als kritisch de vinger aan de pols houden en het aandeel van de koek zo groot mogelijk houden. Dat geldt als strategie ook voor NM, maar minder, aangezien men minder dan de Vogelbescherming een enkel belang vertegenwoordigt. Er zijn volgens haar geen echte tegenstanders tegen de visie van Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur; men vindt de nota op sommige punten alleen niet concreet genoeg, er zitten bijvoorbeeld geen middelen aan vast. De inhoud is goed, maar er wordt teveel doorverwezen naar de Vijfde Nota en het SGR2, en er wordt te weinig aangegeven waar het geld vandaan moet komen.

In hoeverre is er sprake van een daadwerkelijke omslag in het denken over natuurbeleid?

De respondent merkt binnen de organisatie zelf wel een verbreding in de zin van samenwerking met andere partners: de coalitie met de ANWB is nieuw en men heeft er hard aan moeten sleuren om daar draagvlak binnen de organisatie voor te krijgen. Ze merkt bij collega's van andere organisaties dezelfde tendens: ook binnen die organisaties moet er tegenstand voor overwonnen worden, maar vindt men het wel normaal dát het gebeurt. Het is gewoon nieuw. Bij LNV merkt de respondent wel dat men de intentie heeft om meer samen te werken en beter naar de buitenwereld te luisteren, maar dat men worstelt met de vraag hoe dit voor elkaar te krijgen. In de wijze van omgang met NM merkt ze dat LNV nog niet duidelijk weet hoe ze dit moet doen. Sceptici binnen de organisatie zeggen dat LNV al jaren zegt dit te willen, maar dat het niet gebeurt. Zonneveld kan niet aangeven of de verbredingsgedachte binnen LNV zelf tegenstand krijgt, maar merkt hier in ieder geval niets van. Ze denkt ook dat, als er eenmaal een bepaald beleid is aangenomen, dit verder geaccepteerd wordt (zoals bijvoorbeeld de openstelling van natuurgebieden).

Hoe wordt de verbredingsgedachte concreet ingevuld in Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur?

Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur ziet ze als een goed verhaal, maar er ontbreekt aandacht aan natuurkwaliteit. De nota heeft geen body. Aandachtspunten zouden volgens haar moeten zijn:

Als je naar integrale plannen toe wilt, moet er een plan komen voor het Natuuroffensief, en meer samenwerking gezocht worden met andere ministeries. In Nederland Natuurlijk worden per ministerie belangen en mogelijke taken geschetst.

Daar moet vervolgens ook een financieel plaatje aan gekoppeld worden: LNV kan alles niet alleen bekostigen.

Slimme functiecombinaties kunnen niet alle problemen oplossen, maar wel veel (bijvoorbeeld door het combineren van water en natuur). Volgens Zonneveld zou zich dit ook in een nota kunnen uiten: een Nota Natuur, Water en Recreatie voor Mensen. Men moet in ieder geval samenwerken.

LNV heeft het idee dat ze alléén verantwoordelijk zijn voor de natuur; de respondent kan bijvoorbeeld nog nauwelijks contact tussen LNV en RWS ontdekken. Eigenlijk zou men het beleid in een gebied integraal, tegelijkertijd samen aan moeten pakken, met bijvoorbeeld de Lagenbenadering als basisidee. En men zou moeten zorgen dat men de doelen waarmaakt. Volgens Zonneveld kan je een drietrapsraket onderscheiden:

- Het beleid is goed, maar voer het uit;
- Sommige delen vragen om versnelling;
- Op sommige plekken is iets extra's nodig om kwaliteit te behalen.

Met andere ministeries samen moet hier geld voor gezocht worden, bijvoorbeeld uit infrastructurele projecten (het Veters-Los principe: bijvoorbeeld 1% van investeringen voor natuur reserveren).

Mogelijke gevolgen van verbreding

Als het goed gebeurt zal er draagvlak en betrokkenheid voor natuurbeleid ontstaan. Maatschappelijke organisaties krijgen een grotere rol, vormen partners waar je rekening mee moet houden, die mee willen bepalen in plaats van een 'tegenpartij' in de marge te zijn. De respondent merkt dat NM zich ook niet langer afzijdig kán houden, omdat men als boegbeeld ook door bestuurders om haar mening wordt gevraagd over bepaalde vraagstukken.

Verder zal het voor LNV erg wettelijk zijn om een wijze van omgaan met deze organisaties te vinden: als partners, en niet als handenophouders.

Interview dhr. Gerard Kolkman, Alterra

Wageningen
12 maart 2002, 14.00 – 15.30 uur

Impulsen voor verbreding (geschiedenis)

De vraag naar alles wat met Operatie Boomhut (OB) samenhang, kwam binnen bij het instituut (DLO). Respondent wilde hier in eerste instantie niet aan meedoen, maar werd hier min of meer toe gepushed door de toenmalige directeur, vanwege zijn kennis van landbouw-natuurrelaties en -processen. Hij accepteerde zijn betrokkenheid hierin, ook omdat het vraagstuk naar veranderingsprocessen bij hem past.

In het proces hadden twee punten zijn aandacht getrokken:

- De veranderingsgezindheid bij het ministerie werd getriggered door één persoon: Bram van de Klundert van directie Natuur. Hij week af van de rest, en zette zich samen met enkele mensen binnen de directies Natuur en GRR af tegen de hardliners (de hectare-verwerwers), en wist voor zijn ideeën draagvlak te creëren bij de ambtenaren. Bram zocht rechtstreeks contact hiervoor met de staatssecretaris (Faber), waarbij hij aangaf dat de EHS nodig was, maar ook een recreatieve functie kon hebben, en er dus een multifunctionele invulling mogelijk was. Het interessante aan dit verhaal was dat dit dus een veranderingsproces rond één persoon was, binnen een zwaar spanningsveld binnen LNV.
- DLO kreeg in de discussies in de Kerngroep de rol om onderzoeksinformatie aan te leveren voor dit proces. Taak was het ondersteunen in het stellen van de goede onderzoeksvragen, en het uitzetten van deze onderzoeken binnen het instituut. Aan de respondent werd de vraag gesteld of DLO deze vraag kon faciliteren; hij is toen op zoek gegaan naar de juiste mensen. Men had bij DLO toen veel kwaliteit op het gebied van ecologische en biologische kennis, maar men zocht kennis om het idee te faciliteren dat 'de natuur van ons allemaal is'.

Het Kernteam heeft toen binnen DLO een dag georganiseerd om de vragen te matchen met het aanbod aan geïnteresseerde onderzoekers. Dit hele proces heeft uiteindelijk geleid tot een twaalfstal onderzoeken, waarvan er slechts één door een extern bureau, Intomart, is uitgevoerd. De rest is uitgevoerd binnen DLO.

De heer Kolkman merkte tijdens de discussies met maatschappelijke initiatiefnemers voor natuurprojecten, dat dit vrijwel altijd 'klokkenluiders' waren; mensen met goede ideeën, voorlopers, die echter nooit door de samenleving en met name bestuurders werden omarmd. Ditzelfde merkt hij nu in de Stad-land ontwikkelingen. Volgens hem een treurige conclusie, die wel één punt heel duidelijk aangeeft: je moet om verandering te bereiken voortdurend op zoek naar commitment en sterke personen.

Dit is toch volgens hem de nieuwe manier van werken met LNV geworden voor het instituut: een duidelijke maatschappelijke vraag integraal wegzetten. Dit is veel directer en zakelijker geworden: een beleidsprobleem tegenover het onderzoek dat dit faciliteert. Hiermee is het instituut verder losgekomen van LNV, het is een verzakelijingsproces.

Belangrijke impulsen voor verbreding

Hier worden de volgende punten genoemd:

Het benoemen van de EHS als maatschappelijke daad. Dit was een uiting van een maatschappelijke wens, maar kreeg een rigide uitwerking die dan ook weerstand opriep: een eendimensionale scheiding van het landelijk gebied tussen productieruimtes voor natuur en landbouw. Mensen kregen meer behoefte aan recreatie, en het bewustzijn leefde hierdoor dat er iets tussen de productieruimtes landbouw en natuur in moest zitten. Hierdoor ontstond een vermaatschappelijkingsproces.

Een aantal beleidsmakers binnen het ministerie (met name Bram van de Klundert) heeft dit opgepakt, wat geleid heeft tot OB: een product van dit maatschappelijke veranderingsproces.

Vershil in reikwijdte oud beleid –Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur

Vroeger had men het over 'natuur en witte gebieden': een scheiding tussen natuur in de topgebieden, en gebieden waar geen natuur erkend werd. De verandering hierin is nu dat het natuurbeleid gericht wordt op wat de mensen allemaal als natuur beschouwen (pluriform).

Ook is er een grote verandering te zien in het ruimtelijke ordeningsbeleid: de VINEX-aanpak wordt bijvoorbeeld tegenwoordig sterk veroordeeld, omdat men enkel huizen bouwde, maar geen oog had voor voorzieningen als groen eromheen. Er is nu veel meer aandacht voor groen als voorziening, ook voor groen op meer afstand (top-groen).

Ook werd men zich steeds meer bewust van de economische baten van groen. Vermaatschappelijking houdt ook in dat mensen inspraak moeten hebben op keuzen, maar dus ook een verantwoordelijkheid dragen.

Motieven LNV voor verbreding

LNV had hier eigenlijk niet zoveel trek in; maar Faber voelde er wél voor. De respondent vermoedt dat zij wellicht als ex-burgemeester begreep dat verbreding noodzakelijk was. Het was in ieder geval een goede koppeling /verband tussen ambtenaren en bewindsvrouw. Bepaalde personen zijn ook zeer voorzichtig omzeild (zie volgende punt).

Voor- en tegenstanders

Naarmate het succes groter werd, werd de vermaatschappelijkingidee ook steeds meer prominent. In het proces was dus sprake van een 'willingness to change', uitmondend in een nieuwe nota. Dit eindigde ook in nieuwe ontwikkelingen, zoals het durven omgaan met ruimte (zie bijvoorbeeld het ontstaan van processen als Ruimte voor Water, de Reconstructie etc.), het keuzen durven maken, gewoon maar te beginnen. Tegenstemmen zijn in het proces daar naar toe volgens de heer Kolkman bewust genegeerd, aangezien deze ook het proces financieel konden belemmeren.

Verandering van Opvattingen?

OB heeft geholpen om maatschappelijk brutaal te worden. LNV heeft hierdoor ingezien dat verandering daadwerkelijk mogelijk is, als je samenwerkt met de goede actoren, nieuwe allianties. Dit bleek het beleid een grote stap vooruit te kunnen zetten. Tegelijk speelde ook mee dat LNV een verandering doormaakte van een ministerie dat met name belangenbehartiging ten doel had, tot een ministerie van algemeen bestuur.

Concrete invulling verbreding in de nota

Respondent geeft aan de nota inhoudelijk niet genoeg te kennen om hierop antwoord te geven: hij is met name betrokken geweest bij de voorbereiding ervan.

Aansluiting van de nota bij de doelen van verbreding

Deze is volgens de respondent redelijk. Toen OB was afgerond heeft hij nog deelgenomen aan enkele sessies om mee te denken, en hier bleek hem dat de OB-groep toch wat creatiever was geweest. Maar dit is ook een logisch gevolg van het feit dat uitvoerders een eigen aanpak hebben; je moet het ook los kunnen laten.

Mogelijke verbetering

De proceskant is nog wat onderbelicht gebleven: de vraag hoe je mensen er nu bij kunt betrekken, de veranderingen in kan zetten. De nota blijft nét iets teveel hangen op de natuur. De verbetering zou hem niet zozeer zitten in het uitwerken van instrumenten, maar meer het natuurinclusief denken. Volgens de heer Kolkman komt toch af en toe de oude lijn, het EHS-denken weer terug in de nota. Hij geeft hierbij wel aan dat dit meer een gevoel is.

Interview dhr. Bram van de Klundert, VROM-raad

Den Haag
11 maart 2002, 16.00 – 17.00

Impulsen voor verbreding (geschiedenis)

Voor de directie Natuurbeheer moest er een strategische meerjarenvisie komen, die de respondent heeft opgesteld. Hierbij werd als belangrijk uitgangspunt genomen, dat het een departement van Algemeen Bestuur moest zijn. Men moet de vraag vanuit de samenleving bedienen. Deze omwenteling is door deze meerjarenvisie in het hele ministerie versneld, en heette Natuur voor een Duurzame Samenleving, wat de nadruk legde op de noodzaak van natuur gezien vanuit de samenleving. De directeur kon zich hier goed in vinden.

Ter uitwerking van deze visie werd gestart met Operatie Boomhut (OB), wat moest leiden tot een nieuwe visie van het departement op omgaan met de natuur: in dialoog met de samenleving. Het resultaat van dit proces vormde de filosofische basis voor de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur. De heer Van de Klundert overtuigde Faber ervan dat dit de kans was voor de verbreding in het natuurbeleid, en niet enkel in de EHS. Deze boodschap was dat Natuur voor de Mensen was, vier jaar geleden een revolutionaire boodschap.

OB begon met een filosofisch-ecologische discussie in het Naturalis. De conclusie van deze dag was, dat het niet aan de overheid is om te bepalen wat natuur is: er bestaat een grote pluriformiteit in opvattingen hierover. De politiek moet uiteindelijk een politieke keuze maken, maar op basis van de maatschappelijke afwegingen. In OB probeerde men deze mensenwensen in beeld te brengen met behulp van diverse methoden, waarbij men de vraag naar en het aanbod van natuur met elkaar vergeleek. Dit gebeurde ook in ruimtelijke zin: is er wat men wil, en waar? Het derde spoor van OB was het zoeken naar functiecombinaties, die ecologisch interessant waren, economisch haalbaar, en sociaal gewenst. De resultaten hiervan waren input voor het projectteam voor Natuur voor Mensen. Dit gedachtegoed komt beperkt terug in de nota.

Dit zijn de belangrijkste stimulansen die hebben geleid tot verbreding van het natuurbeleid. Er zijn echter nog additionele factoren te noemen die extra impuls hebben gegeven voor het ontstaan van de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur:

Van Aartsen, de voorganger van Faber, was een VVD'er, die wilde dat de natuurgrond niet enkel in overheidshanden lag, en dus een grotere rol voor de maatschappij zag. Dit was enkel een politiek motief; de respondent denkt dat dit ecologisch zelfs minder oplevert en economisch duurder is. Het is echter meegenomen in de nota, maar respondent betwijfelt of er kritisch naar dit uitgangspunt is gekeken.

Verder speelde de vertraging in de verwerving van gronden een rol: door de informatie die OB opleverde, bleek het belang van natuur. Op basis hiervan had Faber wellicht meer geld kunnen krijgen, maar dit is uiteindelijk niet gelukt.

Veranderingen in reikwijdte van het natuurbeleid

Ook het Natuurbeleidsplan (NBP) was heel breed, maar er waren minder scherpe keuzen in gemaakt. Verder zijn er weinig echte verschillen te noemen. Ten tijde van het NBP was de natuur aan sterke achteruitgang onderhevig, waardoor er een breuk in het beleid ontstond: men gaf het landelijk gebied op en concentreerde zich op natuurbehoud, door scheiden, grootmaken en verbinden. Dit was toen dan ook het belangrijkste onderwerp van de politieke

discussie. Verbreding naar wonen en water etc. speelde wel, maar in de marge. Nieuw is nu wel dat men beseft dat voor meekoppelen met andere functies ook andere belangen serieus genomen moeten worden. Ook van economische verbreding was al wel sprake: omdat alle geld steeds nodig was voor het opzetten van de EHS, was er steeds nieuw geld nodig voor het overige beleid. Men koppelde hiervoor wel mee met andere belangen, bijvoorbeeld met strategieën als Rood voor Groen, compensatie etc. Dit werd toen dus wellicht al wel beleden, maar was nog nauwelijks operationeel. In Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur wordt dit concreter gemaakt, maar naar de mening van de respondent nog steeds te weinig. Men had volgens hem bijvoorbeeld extra eisen kunnen stellen, bijvoorbeeld een extra heffing voor natuurontwikkeling op vrij te geven bouwgrond instellen. Dit soort instrumenten had steviger in de nota gezet kunnen worden.

Motieven LNV voor verbreding

Op het ministerie was er niet bijzonder veel draagvlak voor verbreding; binnen het departement was er bijvoorbeeld weinig steun voor OB. Volgens de respondent is de acceptatie van de verbreding te verklaren met het Stromenmodel: op een bepaald moment waren de voorwaarden gunstig voor dit nieuwe idee, en OB is hiertoe op het juiste moment ingezet als handreiking aan mensen die weinig idee hadden over de invulling van het beleid. Op dat moment sloot het concept van natuur dicht bij de mensen brengen bijvoorbeeld goed aan bij het politieke karakter van de Partij van de Arbeid, waardoor deze verbredinggedachte op dat moment goed aansluiting vond. Ook economische motieven speelden echter mee: de mogelijkheden voor het realiseren van de EHS werd hiermee immers verbeterd.

Voor- en tegenstanders in het proces

Tegenstanders van de vermaatschappelijking waren met name de klassieke natuurbeschermers, de extremere kant, zoals Frans Vera. Respondent vindt hun verhaal vaak ongenueanceerd, te simpel: men is bang voor de verwatering van het geld voor natuurbeleid. Verder zijn er ook wel sectoren te noemen die het natuurbeleid uit hun buurt wilden houden, zoals Defensie en Rijkswaterstaat, al is Rijkswaterstaat meer naar natuur toegegroeid de laatste jaren. De provincies wilden wel een meer realistische benadering, boter bij de vis. In het NBP ging het namelijk met name om de ambities, 'dat er iets gedaan werd', de invulling van de consequenties (bijvoorbeeld financiën) hiervan kwamen bij de uitvoering pas aan het licht. In de nota Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur is hier door aandringen van de provincie meer aandacht voor gekomen, bijvoorbeeld in de vorm van het idee 'partners in natuurbeleid'. Er waren echter niet zoveel tegenstanders. Over de noodzaak van de EHS was iedereen het wel eens, ook over de noodzaak van het afmaken en robuuster maken ervan. De Natuur voor Mensen, Mensen voor Natuur-groep wilde enkel iets extra's: aansluiten bij culturele en maatschappelijke veranderingen.

Medestanders waren met name de gemeenten en clubs als de ANWB, en ook wel Staatsbosbeheer (men heeft een omslag kunnen zien van 'verboden toegang' tot 'welkom'-bordjes) Het belangrijkste motief voor medestand is volgens de heer Van de Klundert het aansluiten bij de mensenwensen: men wil niet dat natuur van de mensen opzij gezet wordt.

Daadwerkelijke omslag in opvattingen over natuur

Het denken over een pluriforme natuur is pas gedeeltelijk ontstaan, maar moet nog groeien. Dit gedachtegoed is wél overal gezaaid, en blijktbaar is het voor een aantal mensen wel interessant. In het verloop van het hele proces is te zien dat de wetenschap hierin volgend is aan maatschappelijke en beleidsontwikkelingen. Vernieuwingen komen volgens de respondent eerder uit de spanning tussen politiek en beleid, dan uit de wetenschap.

Belangrijkste verbredingen in de nota

Hier zijn enkele punten te noemen:

De indeling van de nota is niet gebaseerd op ecologie, maar op kansen en gebieden. Er is ook een verandering te zien in nieuwe strategieën (bijvoorbeeld samenwerken en combineren), maar minder in de gebruikte instrumenten;

Het op interactieve wijze bovenkrijgen van kennisvragen;

Vernieuwingen in de financieringswijze.

Aansluiting invulling van verbreding op de doelen

De heer Van de Klundert vindt deze aansluiting niet slecht, maar denkt wel dat de instrumentele kant nog beter uitgewerkt kan worden, met name voor de gemeenten. Deze kunnen nog erg weinig. Ook voor regionale ontwikkelingen is nog weinig aandacht: de Vijfde Nota vereist bijvoorbeeld het vervaardigen van structuurvisies, en het tot stand komen van samenwerking hiertoe. Bij deze plannen zouden ook uitvoeringsinstrumenten mogelijk moeten zijn, zoals bijvoorbeeld het instellen van regionale heffingen om doelen te bereiken. De afhankelijkheid van de sectorale geldstromen is nu nog te groot. Het moet voor overheden ook mogelijk gemaakt worden om toepasselijke financiële instrumenten te ontwikkelen, zeker als het Rijk ook nieuwe economische dragers voor het natuurbeleid wil.

Verwachte effecten van verbreding op het beleid

Er hangen veranderingen in de lucht, bijvoorbeeld toenemende aandacht voor de kwaliteit van de leefomgeving. De nota is een uiting van deze veranderingen, al is de oorzaak-gevolgrelatie nooit helemaal scherp te krijgen. De vijfde Nota en het NMP4 doen echter niks met dit gedachtegoed, het landelijk gebied is voor deze nota's nog steeds een witte vlek.

Mogelijke verbeteringen

Het zou wel goed zijn geweest om de mogelijkheden om te kunnen onteigenen te verbeteren. De realisatie van de EHS is nog steeds erg moeilijk.

Natuurplanbureau-onderzoek

Verschenen werkdocumenten

in de reeks 'Planbureau - werk in uitvoering (per 20 december 2002)

1998

- 98/01 *Querner, E.P., Th.G.C. v.d. Heijden & J.W.J. v.d. Gaast.* Beschikbaarheid grond- en oppervlaktewater voor natuur. Nadere uitwerking en toepassing in Oost-Gelderland.
- 98/02 *Reijnen, R.* (samenstelling) Graadmeters biodiversiteit terrestrisch. Graadmeters bijzondere natuurkwaliteit terrestrisch t.b.v. de Natuurplanbureau functie en graadmeter ruimtelijke kwaliteit natuur voor Monitoring Kwaliteit Groene Ruimte (MKGR).
- 98/03 *Higler, L.W.G.* Graadmeters biodiversiteit aquatisch.
- 98/04 *Dijkstra, H.* Graadmeters voor landschapskwaliteit. Raamwerk en bouwstenen voor een kwaliteitsindex 2000+.
- 98/05 *Sprangers, J.T.C.M.* (red.) Graadmeters voor algemene natuurkwaliteit: een eerste verkenning.
- 98/06 *Nabuurs, G.J. & M.N. van Wijk.* Graadmeters voor de fysieke producten van bos.
- 98/07 *Buijs, A.E., J.F. Coeterier, P. Filius & M.B. Schöne.* Graadmeters sociaal draagvlak en beleving
- 98/08 *Neven, M.G.G. & E.E.M. Verbij.* Laten we wel zijn! Studie naar conceptualisering van natuurgerelateerd welzijn.
- 98/09 *Kuindersma, W.* (red.), *P Kersten & M. Pleijte.* Bestuurlijke graadmeters. Een inventarisatie van bestuurlijke graadmeters voor de Natuurverkenning 2001.
- 98/10 *Mulder, M., M. Klaassen & J. Vreke.* Economische graadmeters voor Natuur. Ontwikkeling raamwerk en aanzet tot invulling verdelingsgraadmeters.
- 98/11 *Smaalen, J.W.M., C. Schuiling, G.J. Carlier, J.D. Bulens & A.K. Bregt.* Handboek Generalisatie. Generaliseren ten behoeve van graadmeteronderzoek in het kader van Natuurplanbureau functie.
- 98/12 *Dammers, E. & H. Farjon.* Naar een nieuwe benadering voor de scenario's van de Natuurverkenningen 2001.
- 98/13 vervallen
- 98/14 *Hinssen, P.J.W.* Activiteiten in 1999 in toeleverende onderzoeksprogramma's. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau.
- 98/15 *Hinssen, P.J.W.* (samenstelling). Voorstudies Natuurbalans 99. Een inventarisatie van de haalbaarheid van een aantal onderwerpen.

1999

- 99/01 *Kuindersma, W.* (red). Realisatie EHS. Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999 voor de onderdelen Begrenzing en realisatie EHS, Strategische Groenprojecten, Landinrichting, Compensatiebeginsel en Bufferbeleid.
- 99/02 *Prins, A.H., T. van der Sluis en R.M.A. Wegman.* Begrenzing van beekdalen in de Ecologische hoofdstructuur.; De relatie met biodiversiteit van planten.
- 99/03 *Dijkstra, H.* Landschap in de natuurbalans 1999.
- 99/04 *Ligthart, S.* Bescherming van natuurgebieden, nationale en internationale instrumenten.; Intern achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/05 *Higler, B & S. Semmekrot.* Verkennende studie graadmeter natuurwaarde laagveenwateren
- 99/06 *Neven, I. K. Volker & B. van de Ploeg.* Tussenrapportage van een exploratief onderzoek naar de indicering van het concept maatschappelijk draagvlak voor de natuur.
- 99/07 *Wijk, H. van & H. van Blitterswijk.* Achtergronddocument bij de Natuurbalans 1999.
- 99/08 *Kuindersma, W.* Beleidsevaluatie voor de Natuurbalans; Een handleiding voor medewerkers aan de Natuurbalans.

- 99/09 *Hinssen, P. J. Luijt & L. de Savornin Lohman.* Het meten van effectiviteit door het Natuurplanbureau; Enkele overwegingen.
- 99/10 *Koolstra, B.J.H., G.W.W. Wameling & V. Joosten.* Modelkoppeling en –aanpassing SMART/SUMO – LARCH; Modelkoppeling en aanpassing ten behoeve van integratie in de natuurplanner in het kader van het project Graadmeters Natuurwaarde Terrestrisch.
- 99/11 *Koolstra, B.J.H., R.J.F. Bugter, J.P. Chardon, C.J. Grashof, J.D. van Kuijk, R.M.G. Kwak, A.A. Mabelis, R. Pouwels & P.A.Slim.* Graadmeter natuurwaarde terrestrisch; Verslaglegging van de uitgevoerde werkzaamheden.
- 99/12 *Wijk, M.N. van, J.G.de Molenaar & J.J. de Jong.* Beheer als strategie; Een eerste aanzet tot ontwikkelen van een graadmeter beheer (tussenrapportage).
- 99/13 *Kuindersma, W. & M.Pleijte.* Naar nieuwe vormen van beleidsevaluatie voor het Natuurplanbureau?; Een overzicht van evaluatiemethoden en de toepasbaarheid daarvan.
- 99/14 *Kuindersma, W, M. Pleijte & M.L.A. Prüst.* Leemtes in de beleidsevaluatie natuurbalansen ingevuld?; Een verkenning van de mogelijkheden om enkele leemtes in het evaluatiedeel van de Natuurbalans op te vullen.
- 99/15 *Hinssen, P.J.W. & H. Dijkstra.* Onderbouwende programma's; de resultaten van 1999 en de plannen voor 2000. Inventarisatie van projecten en de betekenis van de resultaten daaruit voor producten van het Natuurplanbureau
- 99/16 *Mulder, M. Wijnen & E.Bos.* Uitgaven, kosten en baten van natuur; Inventarisatie van de rijksuitgave aan natuur, bos en landschap en toepassing van maatschappelijke kosten-batenanalyses bij natuurbeleidsverkenning.
- 99/17 *Kalkhoven, J.T.R., H.A.M. Meeuwssen & S.A.M. van Rooij.* Omzetting typologie Basiskaart Natuur 2020 naar typologie Begroeiingstypenkaart
- 99/18 *Schmidt, A.M., M. van Heusden & C.J. de Zeeuw.* Tussenresultaten project Informatielogistiek Natuurplanbureau
- 99/19 *Buijs, A.E., M.H. Jacobs, P.J.F.M. Verweij & S. de Vries.* Graadmeters beleving; theoretische uitwerking en validatie van het begrip 'afwisseling'
- 99/20 *Farjon, H. J.D. Bulens, M. van Eupen, K.Schotten & C. de Zeeuw.* Plangenerator voor natuur-scenario's; ontwerp en verkenning van de technische mogelijkheden van de Ruimtescanner
- 99/21 *Berg, A.E. van den.* Graadmeters beleving: Horizonvervuiling (in bewerking)

2000

- 00/01 *Sluis, Th. Van der.* Natuur over de grens; functionele relaties tussen natuur in Nederland en natuurgebieden in grensregio's
- 00/02 *Goossen, C.M., F. Langers & S. de Vries.* Recreatie en geluidbelasting in 1995 en 2030; onderzoek voor Milieuverkenning 5
- 00/03 *Kelholt, H.J & B. Koole.* N-footprint 1980 – 1997, doorkijk 2030
- 00/04 *Broekmeyer, M.E.A., R.P.B. Foppen, L.W.G. Higler, F.J.J. Niewold, A.T.C. Bosveld, R.P.H. Snep, R.J.F. Bugter & C.C. Vos.* Semi-kwantitatieve beoordeling van effecten van milieu op natuur
- 00/05 *Broekmeyer, M.E.A. (samenstelling).* Stroom- en rekenschema's 1^e fase VijNo thema natuur. Bijlagerapport voor de bouwsteen natuur en de indicatoren natuurkwaliteit, landschapskwaliteit en confrontatie recreatievraag en –aanbod
- 00/06 *Vegte, J.W. van de & E. Turnhout.* De maat van de natuur; een onderzoek naar waarderingsgrondslagen in graadmeters voor natuur
- 00/07 *Kuindersma, W., M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Realisatie Ecologische Hoofdstructuur 2000. Achtergronddocument bij hoofdstuk 4 van de Natuurbalans 2000
- 00/08 *Kuindersma, W. & E.E.M. Verbij.* Realisatie van groen in de Randstad. Achtergronddocument bij hoofdstuk 9 van de Natuurbalans 2000

- 00/09 *Van Wijk, M.N., M.A. Hoogstra & E.E.M. Verbij.* Signalen over natuur en landschap. Achtergronddocument bij hoofdstuk 2 van de Natuurbalans 2000
- 00/10 *Van Wijk, M.N. & H. van Blitterswijk.* Evaluatie van het bosbeleid. Achtergronddocument bij hoofdstuk 5 van de Natuurbalans 2000
- 00/11 *Veeneklaas, F.R. & B. van der Ploeg.* Trendbreuken in de landbouw. Achtergrondrapport project VIJNO-toets van het Milieu- en Natuurplanbureau voor de Vijfde Nota Ruimtelijke Ordening
- 00/12 *Schaminée, J.H.J. & N.A.C. Smits.* Kwantitatieve veranderingen in de vegetatie van drie biotopen (laagveenwateren, heide en schraalgraslanden) voor zeldzaamheid en voedselrijkdom over de periodes 1930-1950 (referentie), 1980-1990 en 1990-2000. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2000
- 00/13 *Willemen, J.P.M. & A.M. Schmidt.* Datacatalogus. Eerste inventarisatie van geo-data beschikbaar voor het Natuurplanbureau
- 00/14 *Klijn, J.A.* Landbouw, natuur en landschap in Nederland; een voorverkenning voor de Natuurverkenning 2
- 00/15 *Klijn, J.A.* Landschap in Natuurplanbureau-producten: een mental map en onderzoeksaanbevelingen
- 00/16 *Elbersen, B., R. Jongman, S. Múcher, B. Pedrolí & P. Smeets.* Internationale ruimtelijke strategie (in herdruk)
- 00/17 *Berends, H, E den Belder, N. Dankers & M.J. Schelhaas.* Een multidisciplinaire benadering van de gebruikswaarde van natuur; verkenning van een methode om ontwikkelingsopties voor (stukken) natuur te beoordelen

2001

- 01/01 *Jansen, S. m.m.v. R. P.H. Snep, Y.R. Hoogeveen & C. M. Goossen.* Natuur in en om de stad
- 01/02 *Baveco, H., J.C.A.M. Bervaes & J.Vreke.* Advies over de ontwikkeling van modellen voor het Natuurplanbureau
- 01/03 *Zouwen, M. van der & J. van Tatenhove.* Implementatie van Europees natuurbeleid in Nederland
- 01/04 *Sanders, M.E. & A.H. Prins.* Provinciaal natuurbeleid: kwaliteitsdoelen voor de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/05 *Reijnen, M.J.S.M.. & R. van Oostenbrugge.* Wetenschappelijke review van SMART-MOVE. Onderdeel van het kern-instrumentarium van het Natuurplanbureau
- 01/06 *Bruchem, C. van.* Stuwende schaarste. Over de drijvende kracht achter de ontwikkeling van de agrarische sector
- 01/07 *Berkhout, P., G. Migchels & A.K. van der Werf.* Te hooi en te gras. Verkenning naar ontwikkelingen in de grondgebonden veehouderij en gevolgen hiervan voor natuur en landschap
- 01/08 *Backus, G.B.C.* Parels in de Peel. Intensieve veehouderij en natuur in Nederland Plattelandstad
- 01/09 *Salz, P.* Requiem voor de visserij in Vis Mineur
- 01/10 *Smit, A.B.* Ruimte voor akkers en tuinen, bomen en bollen. Verkenning naar ontwikkelingen in de akkerbouw en opengrondstuinbouw en effecten hiervan op natuur en landschap
- 01/11 *Bouwma, I.M., J.A. Klijn & G.B.M. Pedrolí.* Voorstudies Natuurverkenningen 2002 – onderdeel internationaal. Deel A: Europees beleid, wetgeving en financiële middelen, nu en in de toekomst; Deel B: Verkenning internationale waarden Nederlandse natuur en landschap
- 01/12 *Oerlemans, N., J.A. Guldemon & E van Well.* Agrarische natuurverenigingen in opkomst. Een eerste verkenning naar natuurbeheeractiviteiten van agrarische natuurverenigingen
- 01/13 *Koster, A., A. Oosterbaan & J.H. Spijker.* Ontwikkeling van natuur in de Nederlandse steden
- 01/14 *Bos, E.J. & J.M. Vleugel (eindred).* Uitgaven aan natuur door Rijk, provincies, lagere overheden, particulieren en de EU
- 01/15 *Oostenbrugge, R., F.J.P. van den Bosch & K.M. Sollart.* Natuurbalans 2001: enquête resultaten provincies
- 01/16 *Bouwma, I.M.* Programma Internationaal Natuurbeheer 1996 – 2000. Doelen & besteding
- 01/17 *Jonkhof, J.F. & M.P. Wijermans.* De Deltametropool: een grenzeloos parklandschap!

- 01/18 *Jonkhof, J.F. & W. Timmermans m.m.v. J. Borsboom-van Beurden & L. Crommentuijn.* Groen wonen tussen stad en land
- 01/19 *Keuren, A, H. Houweling & J.G. Nienhuis.* EHS 2000. Technische achtergronden bij de bestanden van de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/20 *Veldkamp, B., A. Keuren, J.G. Nienhuis & H. Houweling.* EHS 2001. Technische achtergronden bij de bestanden van de Ecologische Hoofdstructuur
- 01/21 *Koole, B., J. Luijt & M.J. Voskuilen.* Grondmarkt en grondgebruik. Een scenariostudie voor Natuurverkenning 2

2002

- 02/01 *Berg, A.E. van den, M.H.I. Bloemmen, T.A. de Boer & J. Roos-Klein Lankhorst.* De beleving van watertypen. Literatuuroverzicht en validatie van de indicator 'water' uit het BelevingsGIS
- 02/02 *Geertsema, W.* Het belang van groenblauwe dooradering voor natuur en landschap. Achtergronddocument Natuurbalans 2002
- 02/03 *Sanders, M.E.* Beleidsevaluatie Agrarisch Natuurbeheer. Voortgang, knelpunten en effectiviteit
- 02/04 *Opdam, P..F.M.* Natuurbeleid, biodiversiteit en EHS: doen we het wel goed?
- 02/05 *Veer, M. & M. van Middelkoop.* Mensen en de natuur; recreatief gebruik van natuur en landschap
- 02/06 *Kuindersma, W., H.M.P. Capelle, R.C. van Apeldoorn & W.W. Buunk.* Bescherming natuurgebieden en soorten in Nederland vanaf 2002
- 02/07 *Sival, F.P., A. van Hinsberg, P.C. Jansen, D.J. van de Hoek & M. Esbroek.* Overlevingsplan Bos en Natuur. Achtergronddocument bij Natuurbalans 2001
- 02/08 *Roos-Klein Lankhorst, J., A.E. Buijs, A.E. van den Berg, M.H.I. Bloemmen, S. de Vries, C. Schuiling & A.J. Griffioen.* BelevingsGIS versie oktober 2001. Een compleet overzicht van het BelevingsGIS met achtergrondinformatie (*voorlopige titel*)
- 02/09 *Oostenbrugge, R. van, E.A. van der Grift, B.S.J. Nijhof, P.F.M. Opdam & M.J.S.M. Reijnen (red).* Levensvatbaarheid populaties. Achtergronddocument bij de Natuurbalans 2002
- 02/10 *Koomen, A.J.M. & T. Wejschede.* Evaluatie landschapsbeleid voor de Natuurbalans 2002. De betekenis van SGR2 voor de bescherming van landschappen en de stand van zaken in de WCL-gebieden, Belvedere/Unesco-gebieden en bij de Proeftuinen
- 02/11 *Balduk, C.A., H. Leneman & E. Gerritsen.* Natuurbeleid en verbreding. Achtergrond en opgaven